Богдан Лепкий

КАЗКА МОЙОГО ЖИТТЯ

КРЕГУЛЕЦЬ

БОГДАН ЛЕПКИЙ

КАЗКА МОЙОГО ЖИТТЯ

КРЕГУЛЕЦЬ

Н.457

ЛЬВІВ 1936

НАКЛАДОМ В-ВА »ДРУЖИНА« — — ВИПУСК 4

Згідно з відомим нам посередно бажанням ВШановного Автора залишаємо правопис оригіналу без змін.

I. 600192.

Печатано 2.000 примірників.

Друкарня Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26.

Згадки з моїх діточих літ,
Ах, як ви дорогі мені!
Ви, мов ті цвіти чарівні,
Цвитете навіть ще й тоді,
Коли мороз зморозить світ...
Згадки з моїх діточих літ,
Ах, як ви дорогі мені!

Б. Л.

ПЕРШИЙ СПОМИН

Перший спомин...

Який мій перший спомин...?

Хто з нас не шукав свойого першого спомину, а чи знайшов ?

Яку першу квітку побачив, якої пташки перший спів почув — чи знає?

А так хотівби знати! Хотівби цей перший свій спомин поставити в душі, як образ у капличці на відлюддю і ходити туди й молитися до нього, як до ікони.

До старої, а все свіжої і неполинялої ікони.

Який мій перший спомин?

Може цей?... Може цей?... А може, може... Або я знаю?

— — — — — — — —

Лани подільські, широкі, хвилясті, як море шумні і як горе сумні, синіми волошками закосичені, багряними маками, ніби каплями крови покроплені, густою стернею в осінну днину наїжені, — поможіть мені! Поможіть памяти моїй, колись так бистрій та кріпкій, а нині негодою життя знесиленій! Колись вас плуги моїх предків орали, здоровим зерном засівали, густі копи на родючих загонах клали. Не пізнаєте мене?... Я... ваш! Поможіть мені ви, дорóги широкі, що мандруєте з села

в село, від горя людського втікаючи, долі-волі шукаючи крізь непереглядну далечінь століть.

Скільки моїх думок помандрувало вами в ранки рожеві, в підвечірні голубі години і в ночі задумані, сині, — думок нез'ясованих, як павутиння тонких, як стебелинка хитких, думок розмріяних і недомріяних, розвійних!

Де вони...?

Поможи моїй памяти, ти хато, на перехрестю доріг, дідом моїм збудована, з бресквами перед вікнами, з вишневим садом білоцвітним і з озерцями двома, двома оками несамовитими за тим садом гень, на оболоню. У їхнім плесі глибокім, під зеленою паполомою ряски, русалки до місяця грались, аж розсміяні і розохочені, лісовиком знечевя заскочені, через греблю в панський ставок утікали... Шубовсть! І вже їх нема! Не шукай... дарма!

Поможи памяти моїй, церковце деревляна, старенька і маленька, клямрами в нутрі постягана, щоби стін твоїх зітхання й нарікання людські не розсадили, щоби ти, не дай Боже, колись від них, як серце від удару важкого й несподіваного не розірвалася. Ти перша чула мій шепіт молитви, перша бачила мій перший лет в країну тайн незбагнутих, — поможи мені!

І поможіть мені, могили забутих предків, по ланах і полях подільських порозкидувані, що все ще воскресення свого чекаєте! І ви, ледви помітні могилки на цвинтарях сільських, зберігальниці костий і порохів, рідних мені. Я... з вас! Тілом і душею з вас! Чуєте? — тільки з вас! Не вірте, як вам друге говорять і зі сну тихого будять. Це злоба, що правди не любить, — не вірте!

Поможіть мені ви всі!

Хочу літам старим пісню молодости співати, голосом від зворушення дріжучим, хочу їм казку розказувати словами вірними й покірними, що ними молодість колись балакала до мене. Моє це слово. Моє слово рідне, непозичене. Виросло воно з землі і з серця, як колос пшениці і як зерно гірчиці, як зітхання наболілих грудий, за себе і за людий.

З душі до душі промовляю, бо тяжко мені. Тяжко під тягарем власним і людським. Тих людий, що не озвіріли ще... Богато їх...?!

Може мені і їм лекше стане.

Хоч на годинку, хоч на хвилинку, малу, малесеньку.

Ах, як хотівби я!

Бо не вжеж тільки злість силу має, не вжеж у ній лиш лік на серця біль і на горе життя? У ній лиш ціль?

А деж Христос?

Га... щож...!

— — — — — — — —

Який мій перший спомин?

Хочу поставити його в душі, як образ у капличці відлюдній і молитися до нього.

Поля й дороги, хато і церкво, могили і гроби, поможіть мені! Ви... всі!

— — — — — — — —

Волоконця сонця, любовний погляд маминих зіниць, одна мить і... знов нічого нема.

Ясні цятки, золоті зайчики на мураві і... прижмурюєш повіки, бо світло їх до болю вражає.

Вітру шум, скрипки плач, перші зрозумілі слова: »це рука, а це голова«... як дивно!

Перший крок, перший хід, ах який далекий похід!... Похитнувся... упав... болить.

А це блискає, а це гремить... Який великий світ! Які незбагнуті дороги пізнання! Як далеко від смерку до світання!

Годинник чикає на стіні, мірить час: тик, тик, так, так...

Мене нема... сплю.

— — — — — — — —

Так любо мені, так солодко.

Крізь ухо радість вливається до серця й пестить... Цить! Добре так, гарно, як ніколи. Ніби росту, знімаюся, літаю, попід хмари.

Страшно розплющувати очі, щоб не впасти на землю...

Ще хвилинку, ще, ще...!

Ніколи спів не звучить так гарно, як тоді, коли тебе будить. Та не напрасно, нагло, а вважливо й любовно, по висках звуками гладить, до уха забігає, ледве чутно бренить, — »вставай!«. Такий тоді кождий звук чистий і свіжий, мов викупаний, сполоканий, новий... Ще, ще!

Та хто це співає мені?... Цікаво!

Лиш одну повіку підніму трошечки і гляну. Та-ак. Хтось на ліжку коло мене сидить. Чорно вдягнений, як батько. Чоло високе, очи сині, — сміються. Перстень на руці. Рукою струни на маминій ґітарі торкає, струни бренять, перстень михтить, усмішка по хаті літає. Ясно від неї, як від сонця. Співає... Я ще такого співу не чув... »Вийди, Марусенько, ах вийди із хати, вітрець холоденький буде дощ падати«...

— Тату! — радісно скрикнула моя мама, вбігаючи до хати і припала до діда.

Мама в городі була, далеко за садом і не чула, як дідо з Бережан аж до Крегульця приїхав, щоб відвідати батька, маму й мене, свого найстаршого внука.

Ах, як втішилася ним моя добра мама! Я її такою щасливою ще ніколи не бачив. Радість одна.

— — — — —

Тільки літ!... Тільки світ!

Дідова могила в Бережанах, мамина в Бориславі.

Далеко відійшли від себе.

Але пісня все ще співає. В душі.

Чи одна буря прошуміла, чи оден грім перегримів і війна і чужина, пройшло, прогуло, не забулося, лиш мов звір у темному гаю в памяти нашій заховалося, а пісня гомонить.

Як птах за мною літає...

Не відганяйте її!

ЯНИЦЬКА

Балаґула скинула її коло нашої брами і поїхала собі геть. Вона взяла оден клунок в одну руку, а другий у другу і пустилася до хати. Але не до головних дверий, лиш до кухонних.

Я був з мамою у кухні.

— Називаюся Яницька, Марія Яницька, — сказала, вітаючися. — Здалека їду, аж зпід Камянця.

Мама подивилися на її інтеліґентне лице й на панський, хоч сильно принищений плащ та попросили до покою.

— Сідайте, пані. Що скажете?

— Не знаю, як маю казати. У нас колись був маєточок, ненайгірший. За Камянцем. Хутір. Сорок десятин землі. І млинок і ставок, — Бог милував нас. Та помер мій покійний муж, виховала я доньку, одиначку і віддала її. Здавалося, що добре, а вийшло не те. Трохи з його вини, а трохи ні, досить, що ми обідніли. Не хотіла я тягарем своїй рідній дитині бути, — пішла, хоч Бог оден знає, як мені тяжко було від них відходити. Якби так иньший зять... але най йому Пан Біг того не памятає!... Пішла... Гадаю собі: не стара я ще і не дурна, вмію і зварити і вшити, і поле і город для мене не новина, не пропаду. А що в Хлопівці рідню маю, так

заїхала туди. Від них і довідалася, що їмостуня помочі потрібують. Так тоді, чи не принялиби мене до »обовязку«. (Встидалася сказати »на службу«). Діти люблю, роботи не боюся, великої платні не хочу... — і дивилася на маму так, що мама не могли відмовити.

— Добре. Лишіться. Побудете який тиждень-два, а тоді й побачимо.

І Яницька лишилася у нас.

Була ні то слуга, ні паня. Робила, що було треба, але тяжкої роботи їй не давали, ані грубої. І кликали її: »пані Яницька«. Не казали: »підіть, принесіть, подайте!«, лиш: »прошу піти, принести, подати«.

Спала в покою коло кухні, на канапі. Вставала перша, будила челядь і готовила снідання. Потім вбірала нас і ми бігли до тата й мами казати їм добрийдень.

Літом, по сніданню, йшла з нами до саду, а зимою вигадувала для нас якусь забаву, а сама, або шила, або варила в кухні обід.

Тоді там лунав її різкий голос. Любила приказувати і старшувати. Шляхтянка! За те челядь не любила Яницької. »В сапянцях ходить, а голі сліди за собою лишає«. Так казали про неї.

А вона вдавала, що не чує.

На дівок гримала, але непристойного слова ніколи не сказала.

Все чисто вбрана, зачесана, ніби до церкви йде. Трималася рівно, як свічка. На дяка Іллю дивилася з гори. А він, як ніхто не бачив, спльовував тільки і згірдливо всміхався: »Паня...«.

Ще гірше не любив Яницької наш фірман від великих коний, Василь Пачкар. Він також був ро-

дом з тамтого боку, ізза Збруча. »Там такими, як вона, хоч греблю гати«. »Вона« — підчеркував різко.

Чого ті двоє не злюбилися, не знаю.

— Яницька, будь ласка, скажіть Василеві, най запрягає шпаки до брички, — скаже бувало батько. А вона: — Василю! Шпаки до брички запряжіть, чули?

Гострійшого приказу годі було собі уявити.

— Ще мені не позакладало, — відповідав Василь, закурюючи файку.

Файка, це була його помста, бо Яницька стерпіти не могла, як цей »каторжник« при ній закурював файку. Казала відчинювати вікна в кухні і виганяти дим.

— Вмерти можна від того поганого бакуна, — нарікала.

— — — — —

Нас Яницька любила, але не показувала того по собі. Навпаки, здавалося, що нерадо опікується нами. За кождим нашим кроком стежила і за кождим словом. «Так не сідай!« »Того не руш!« »Так казати не гарно!«.

Ми боялися Яницької, хоч і любили ї. Діти, як звірята, чують, хто їм сприяє і горнуться до нього. Так і ми горнулися до Яницької. Бувало по обіді, як мама положаться трохи спочити, а тато підуть до своїх книжок, ми обступимо нашу »няню«. (Вона не любила, щоби ї так звати).

Кожде хотіло лізти на коліна. Так місця для всіх не було.

— Ти вже вчера сидів, нині на Марійку черга. — І брала Марійку, а я присував стільчик до

Яницької, тулився до неї і слухав, як вона розказувала казку.

Тих казок знала цілу силу.

І про відьму з залізними зубами, і про бідну сирітку, і про мачуху погану, і про літаючого смока, — про що хочете! А розказувала, буцім з книжки читала. Не кому, а собі. Нас, ніби то й не було коло неї, ніби то не ми тут сиділи, а єї власні молоді літа... Або я знаю хто. Дивиться кудись понад наші голови, почерез стіни, через Збруч і розказує. Слова, як річка пливуть, журчать.

Заслухаєшся у них, ніби у плесо задивився, раз глибоке аж чорне, то знов ясне, мов небо в погоду.

Дивишся і в плесі тім, мов у зеркалі бачиш, чого не бачив ще ніколи і чого вже не побачиш ніколи.

Ого!

Казка... З діточих літ казка!

Це не Яницька розказує казок, це королівна несказаної краси, з веселкою над головою, в сорочці з павутиння тканій і в обгортці з метеликових крил, іде до нас. Бере за руку й веде. Веде в краї, де папороть цвите, дерева співають і могили говорять, — перекликаються в ночі.

Казка!

А казчина сестра, це пісня.

Старша, чи молодша, — хто скаже?

І хто скаже, котра з них гарнійша?

Найгарнійші обі.

І найвірнійші. Коли ти їх полюбив дитиною, то вони підуть за тобою скрізь, у далину і на чужину, гень аж у твою старість... У старість.

»Казка — річка шепотлива, пісня — ниточка

шовкова, з серця, як з клубка, снується, крізь ціле життя...«

Чогож ти кривишся, читачу? Що не лукавю з тобою, лиш балакаю щиро. — По дитячому, — кажеш? Знаю, знаю. — Як непоправний романтик? — Каюся того гріха. Великий гріх на нинішні часи! Великий! Але я його не боюся. Рідна земля і все, що виросло з неї, розгрішать мене. Простять.

— — — — —

Я любив, як Яницька співала. Голосом не тутешнім, а зі степів. Широко. Так широко, що аж страшно ставало. Пісня, як вітер летіла. Пірве й понесе тебе з собою. Занесе на край світа. Далеко від життя і від його розуміння. І будеш ти битися, як чайка і будеш ти гнутися травою, степовою, що не знала й не знатиме спокою з поконвіку...

А найкраще співала Яницька чумака.

Ой ходив чумак, сім літ по Дону,
Та не було пригодоньки ніколи йому.

Співала так, що я і чумака того бачив і за ним степами мандрував аж до широкого Дону. Це вже було так далеко, так далеко, що дальше й не могло бути. І глибока була тая ріка Дон, — бездонна.

Ой їхав чумак з Криму до дому,
Сталась йому пригодонька за всю дорогу.

— Сталась йому пригодонька за всю дорогу, — повторювала Яницька, зітхаючи. А я зітхав за нею, не знаючи чого.

Ой упав чумак, упав тай лежить,
Ніхто його не спитає, що в його болить.

Болюче ставало слухати дальших строф.

А хотілося слухати. Пісня брала в полон діточе серце й уяву.

Ой скинув чумак із себе каптан,
Воли мої, полові, хто вам буде пан?

Тут уже жаль ставало не лиш чумака, але й тих його полових волів круторогих.

Ревнули воли у новім ярмі:
Поховали чумаченька в чужій стороні.

Голос Яницької дріжав і ломився, вона насилу докінчувала строфу. Слова у сльозах розпливалися. Слова, болючі, як незгійна рана.

Я ще блище тулився до Яницької. Чув, що цей чумак не був чужий для неї. Але хто він був, — не смів питати.

— — — — —

Маріє Яницька, зубожіла шляхтянко зпід Камянця! Спи спокійно на затишнім цвинтарі подільськім. Могили мовчать і не сваряться з собою. І дяка Іллі і Василя Пачкаря і твоя. Всі рівні і всі западаються у землю, бо з землі ми вийшли і в землю обернемося. У нашу землю рідну. Тільки пісня жиє. Вона тільки й останеться по нас. І по тобі, Маріє, і — по мині.

ВАСИЛЬ ПАЧКАР

Всі казали, що йому з очий не добре видно.

— Пощо єґомость такого каторжника тримають? — нарікала Яницька. — З ним і їхати страшно. Таж це звір, не чоловік! Кращих у Сибір посилають!

Василь дійсно на перший погляд відтручував від себе.

Високий, чорний, з піднесеними раменами, мовчаливий. — Ходить, якби хто дзвінницею сував, — казали про нього. — Ніколи не засміється, нікому не подивиться в очи.

І справді. Якби хто спитався, які очи має Василь, то не лиш на обійстю, але й у цілім селі ніхто не відповівби на це питання, так тії очи сиділи йому глибоко в лобі, так їх затінювали стріпіхасті брови і так він з ними втікав від цікавих людських очий.

Не очи, а два вовки в корчах.

— Нечисту совість має.

На тему Василевої совісти ходили всілякі слухи.

Розказували, буцім то він із Сибіру втік, то знов, що Василь, не хлоп, а пан, повстанець і тому такий недобрий на хлопів, а навіть, доповідали, що він несамовитий.

Василь дійсно мав несамовиту силу. Бувало, як розсердиться, то колодами дерева, як сірниками жбурляє, підкови гне, ґонталі кулаком забиває.

А як щось на нього прийшло, то цілий день перележить у стайні, навіть на вечеру до кухні не прийде. І не питайся, що йому бракує, не відповість. Лежить на ліжку і дивиться на нідра. А на другий день зірветься і робить за трьох. Чи косить, чи молотить, чи рубає дрова, робота йому в руках горить.

— — — — —

Їзда, то була його страсть.

Серед ночі, опівночі збуди його й кажи запрягати, а за хвилину, він вже готов. Тільки віжками рухне і коні летять. Батога йому не треба, він і коні — одно.

Розумілися, як свої, як близькі. Щоби найгірша дорога, щоб найтемнійша ніч, літом, чи зимою, бричкою, чи залубнями, Василь не вивернув ніколи.

З Папірні, не гальмуючи, їздив.

Фірман був, якого пошукати!

І тому батько тримав Василя. Тому й потурав його примхам.

Бувало в осени, по роботах, стане перед батьком і шапку мне. — Єґомость!

— Що скажете, Василю?

— Я йду.

І пішов. Не було його тиждень, не було два, аж одного ранку чути, як знов свої коні у стайні чистить і приговорює: — Бодайби так чорти тих парубцунів зґреблом в пеклі чесали, як вони вас

чесали, харамудники! О, якого пороху, якого! — і кланцав зґреблом до порога.

Де бував і що видав, не питай, не скаже, тільки тебе очима, як гранею обсипле. Такий був.

Я його зразу боявся. Почував себе марним і безсилим супроти того великана. А до того він мав таку глибоку шраму через лице, а не мав мізинного пальця на лівій руці. Це мене немило вражало, бентежило. Я не мав відваги подивитися на нього. На гадку приходило все те, що про нього люди казали. Я уявляв собі, як він пачкував тютюн та футра через границю і як з »фінанцами« бився, то знов, як в озерянських лісах з такими, як сам, на богатих купців нападав, а навіть, як з нечистими силами змавлявся. Все воно розбурхувало хлопячу уяву і казало, що найкраще мені від Василя триматися здалеку, тим більше, що й він до мене не своївся, не заговорював, не пожартував, не взяв на коліна, як иньші.

А всеж таки мене тягнуло до нього, — більше, ніж до иньших парубків. Я не міг сказати, що не люблю його, мені навіть прикро було, як Яницька недобре про нього відзивалася.

Раз якось вибіг я з хати так, що ніхто не бачив. Дивлюся, а Василь стоїть на порозі своєї стайні й киває на мене пальцем... Чи можливо?... Так, він... Боюся, але йду. Не можу не піти. Щось мене туди тягне... Стайня, де стоять наші великі коні, шпаки. Тії шпаки, що других таких нігде кругом нема. Ті шпаки, що на них раз у раз набиваються купці, але батько продати не хоче, бо їх виплекав дідо. Буйногриві, скороногі шпаки, як ляльки. І як туди не йти!

Прийшов і притулився до стіни, мов винуватий; стою.

Шпаки почули мене. Озираються. »А він тут чого? Може нас запрягати хоче? А може скочить на хребет? Далиб ми йому! Такий, як хрущ, як котеня замліле«.

І з погордою відвертаються до жолуба й хрупають солодкий овес. — А ти на другий раз принеси два шматочки цукру, — каже Василь. — З руки будуть їсти. Дуже люблять цукор.

І як він це каже? Цеж не його голос, куди! Не такий грубий і гугнавий, як звичайно, а другий якийсь, лагідний і добрячий.

Підношу очи високо-високо й дивлюся, чи то Василь, чи ні. А він бере мене з землі й саджає на ліжку. Ліжко велике й високе, в глухім куті. Обі стінки, до яких припирає, виклеїні »паннами з журналів« і кіньми з ґазет. На конях переганяються пани у фраках і в високих лискучих, твердих капелюхах.

— Гарні, правда? — питається Василь.

— Егеж, — відповідаю його способом.

— Егез, — покривляється мені і сміється. — Егез, егез.

А мені не встидно, тільки любо якось, аж щасливо.

Бо погадати тільки: Василь Пачкар, той, що його всі бояться, що до нікого по людськи не обізветься, диви, зі мною так гарно розмовляє. Та ще витягає скриньку зпід ліжка й дає мені цілу пригорщу горіхів. Не знаю, що маю з ними робити, прібую розкушувати зубами.

— Лиши! Шкода зубів, болітимуть. Роби ось так, — і взяв горіх між два пальці, потиснув, а го-

ріх тільки хрусь. Я засміявся. А він другий і третий і десятий.

— А тепер прібуй ти.

Прібую, але не дам ради.

— Їсти вмієш, але лускати ні. Бач, який то ти! — і сміється.

Не можу надивитися на тую його усмішку. Забуваю про шраму й про стріпіхасті брови. Здається мені, що ніхто так гарно не сміється. Аж коні озираються і також буцім дивуються, що сталося з Василем.

А він нараз накрив мене дергою і показав пальцем на губу: — Пст!

Вбігла до стайні Яницька: — А нема тут малого? — чую єї стрівожений голос.

— Або я нянька від нього, — відповідає Василь своїм грубим, аж грізним голосом.

— Гадала, чи не забіг до коний.

— То ви собі зле гадали.

Чути, як поміж стіжками бігає і гукає. Шукає мене.

— А ти тепер до хати. Ой ти, ти! — Здіймив мене з постелі, переніс за поріг і пустив.

— — — — —

Я був такий веселий тої днини, як ніколи.

Буцім якась хмара затемнювала небо надімною, аж і вона розвіялася нараз і ясно стало.

НА СПАСА В РОЗІ

Ще мій покійний дід викопав був у Розі ставок, а на Кирничках розвів пасіку.

Ставок був невеликий, але карасі бовталися у ньому такі, »як поросята«.

Над ставком стояла хата для сторожа; його величали ставничим.

Ми, діти, не любили їздити до Рогу. Боялися ставка. Вода в ньому така темна-темна, як у каламарі чорнило, а карасі, — хто його знає, чи це справжні карасі?

Ставок, чомусьто нагадував нам казку, одну з тих, що як їх слухати, то мурашки бігають по спині.

Кирнички, друге діло.

Там була пасіка, а в пасіці мід і дулі, солодкі, як цукор, там жив пасічник Кость Голубович і його жінка, Гандзуня, »найдобрійша бабуся«.

Одно тільки лихо, — ми так якось вимовляли це слово Кирнички, що з нас сміялися люди. — Киницьки, Киницьки, — покривлювалися нам.

І тому то ми в нашій мові Кирнички прозвали Рогом. Прогулька в Ріг (себто на Кирнички), це була наша мрія.

— Як будете чемні, то поїдете туди на Спаса, — обіцяв нам батько, а батькове слово святе. Тому то хоч як воно тяжко, а всеж таки ми хотіли

бути чемними. Не знаю, чи були, але на Спаса, по Службі Божій і по обіді, заїхала перед фіртку бричка і троє нас, як три воробчики, поскакало до неї.

Бричка була на дрючках, мала вигідні ступені і бляшані крила. Велика, старосвітська бричка, що то в ній від біди й переспатися можна.

Я, розуміється, тарабанився »на козел«, коло Василя, щоб дивитися на коні, але Яницька не пустила. — Або будеш сидіти, де я скажу, або поїдемо без тебе.

Не було ради. Сів я на лавочці в ногах і надув губи, хоч Яницьку любив, бо вона дуже жалісно Чумака співала.

Їдемо.

Хати всміхаються до нас, дерева гильками махають: щасливої дороги!

Недалека тая дорога, але нам вже попару нема.

— Ци далеко сце до Рогу? — питаємося одно по другім.

— На Кирнички? — підповідає Яницька і всміхається хитро. Вона хоче, щоби ми сказали »Киницьки«, але нема дурних. Досить притакнути: »егез«.

— Егез, егез! — підхоплює Яницька і цілує нас. — Бач, які хитрі! А Киницьок вимовити не ласка?

— А посцо?

— — — — —

Минули ми панщизняний хрест і виїхали на поле.

Стерня, як щітинисте море. Ні початку, ні кінця їй не видно. Лиш денеде бовваніють стирти.

Великі, аж дивитися лячно. Бокаті і пукаті, ніби понаїдалися зерна і поздувало їх. Ось-ось і луснуть.

Воробці спішать їм на ратунок. — Цвір-цвірінь. Пшениця, чи ячемінь? — питають і не дожидаючи відповіди, кидаються на зерно.

Василь батогом луснув. Знялися й полетіли. Ніби хтось хмарою з одної стирти на другу кинув.

— Десь иньша птиця, — каже Василь, — під осінь у вирій відлітає, а тая нужда цілий рік у нас чепить. І не знати, пощо Бог того таку силу намножив.

— Божа річ, не наша, — відповідає побожно Яницька. — Є дня нас, буде і для них. Земля, велика богачка.

Дорога скочується у балку.

Яницька притримує нас, щоби ми не поскочувалися з брички. — Таке то, як живе срібло!

А перед нами вже й пасіку видно. Мов зелений остров серед жовтого моря. Остров обведений остріжком. У ньому ворітця. Від воріт до хати каблук коло каблука, обвитий хмелем, ясьчиком і повійками. Гарно так, тінисто.

Хата звичайна, сільська. Стіни білі, а приспа жовтою глиною чистенько підведена.

Біля хати великий сад. Груші такі кріслаті, як дерева в лісі. Поміж деревами улиї.

Отсе й пасіка наша.

— — — — —

Приїхали. »Прру гов!« і бричка стає.

Пасічник виходить нам на зустріч.

Він високий, з довгою, сивою бородою, як св. Онуфрей на образі в церкві.

А може це й він?... Хто його зна... Може й він?

Нас, дітий нераз дурять старші, так чи не дурять і тепер, кажучи на святого Онуфрея, що це пасічник Кость?

Але ми не такі дурні, як старшим здається. Не будемо дуже своїтися до Костя.

А Кость, не прочуваючи цих сумнівів, помагає нам вилазити з брички.

Возьме попідпашки, піднесе високо-високо, махне і дивись, ти вже за ворітьми, на стежці. Та ще й приговорює: — Скіць! А скіць!, — буцім то ти сам так гарно з брички зіскочив.

Страшно нам пасічникової бороди і його навислих бровів, алежбо разом із тим так хочеться хутчійш попасти в пасіку, в цей обіцяний райок. Так хочеться!

Дрібочемо зеленим підсіннєм під хату. Ось ми вже і на приспі, я і мої дві молодші сестрички. Сам дріб.

Перед нами великий столець, накритий вишитим рушником.

На рушнику чорні птиці, клюють синий виноград з червоними листками. На стільці у поливаній мисці кришка свіжого меду. Зверху вона біла-білесенька, а під сподом густий пахучий мід, витік з неї.

Гандзуня виносить з хати новий, житний хліб, печений на капустянім листку. На його підошві всі реберця і цілий рисунок листка відбився. Забуваємо про всьо і приглядаємося до хліба. Спекла його Гандзуня, Гандзя. »Ой мала Гандзя свекруху лихую, післала її жати в неділю святую, післала її жати в неділю святую«. Чи не про неї це пісня співає?

Наші думки пасічник перебиває. — Ну, гостоньки, — каже, — живіться, що Бог післав!

А гостонькам аж слина з рожевих уст тече. Але вони не вміють дібратися, ані до непочатої кришки меду, ані до великого бохонця хліба.

Голубович усміхається. Відпинає від ременя ніж, на якому є і кресало і протичка і спущало і всілякі иньші потрібні інструменти, робить над мискою хрест і шматує кришку. З жалем дивимося на перекроєні шестигранні комірочки, з яких витікає мід.

Солодко стає в устах.

А пасічник: — Їджте, дітоньки, їджте! Напрацювалася божа челядка, а все для нас, все для чоловіка; навіть не знати за що.

А Гандзуня: — Ой тото. Не гідний чоловік такої ласки в Бога, не гідний.

А я: — А ці коміроцьки хто повироблював, ви?

Обоє в сміх: — Куди нам до такої роботи!

— Це пчоли такі майстри, — повчає нас Кость. — А знаєте, чому ці комірки шестигранні? Де вам це знати! Тому, бо в них мід добре держиться й не розсаджує стінок. Це дуже трівка посуда.

Слухаємо старого й заглядаємо йому в очи; сховалися під брови, як вікна під стріху. Дивно нам, що ті самі пчоли, які так болючо жалять чоловіка, такий солодкий мід для нього збірають.

А Гандзуня за той час накроїла спорі шматки хліба і не толкує нам хто, коли і як його зробив, лиш мастить медом і кождому у руку суне.

— А вважайте, дітоньки, щоб по бороді не текло та суконок не поваляло, бо мама будуть гні-

ватися. Скажуть: ото ледача Гандзуня, навіть дітий медом угостити не вміє.

Ми знаємо, що мама так про Гандзуню не скажуть, бо вона їх виносила на руках, але вдаємо, буцім то дуже боїмося мами, хоч її мабуть ніхто в світі не боявся, і ніколи.

Їмо, а перед воротами коні хрупають траву, а сонце крізь листя дерев продирається і зайчиками золотими на стежці скаче. В пасіці пчоли гудуть.

Иноді зашелестить листя і спіла грушка покотиться по стежці.

Пасічник бере мене за руку: — Підемо між улиї в сад.

Мені не дуже то й хочеться іти від меду і, правду сказати, пчіл таки моцно боюся, алежбо я хлопець і до того найстарший між дітьми, не признамся... Іду.

Приходимо під яблінку, що зародила вперве. Кость нагнув гилячку і кілька спілих яблок гегепнуло на землю.

— Отсе тобі, а це для одної сестрички, а це для другої. Та тримайбо! Як закотиться в кропиву, то не знайдеш. Дай, я тобі в кишеньку вложу, — таак.

Обвантажений вертаю до своїх.

Сидять під хатою на колінах у Гандзуні, такі румяненькі, як яблочка, осяяні сонцем і тією щирою дитячою радостею, ще яснійшою від сонця.

— — — — —

В кільканайцять літ пізнійше, якраз на самого Спаса, приїхав я з далеких Бережан до Крегульця.

З нашої пасіки вже й сліду не лишилось. Залізницю туди пустили.

Старий пасічник і »найдобрійша« Гандзуня вже не жили.

Я пішов помолитися на їх могилу.

Могила, як і иньші і хрест такий самий. Тільки в головах гарна яблінка росла. Другої такої на всім цвинтарі не було. І нігде так богато пчіл не гуділо. Ніби їм хтось сказав, що тут їх добрий друг лежить і вони прилетіли помолитися за його душу.

І, як живий явився він перед моїми очима. Високий, у білім шматтю, з довгою бородою, як святий Онуфрей на образі в церкві.

І пригадав я собі наші гостини в Розі, Гандзуню, Яницьку, Василя, коники шпаки і тую бричку, що в ній від біди можна було й переспатися.

І коли я так цілий у споминах стояв, з молодої яблуні перше румяне яблуко впало, а за ним друге й третє.

— Це тобі, а це для одної сестрички, а отсе для другої, — буцім почув я зпід землі.

Я взяв яблука й поклав їх на могилки сестер.

ОБІРВАЛАСЯ ГЛИНА!

На мене гнівалися, коли я ліз до вікна дивитися. Зимою казали, що перестуджуся, а літом, що схитнуся й полечу коміть головою. — На нещастя не богато треба, — говорила бувало мама, а Яницька, як застукала мене при вікні, то сердилася й прозивала Мазепою. — Ах ти, поганий Мазепо! — гукала й оглядалася, чи нема де батька, бо батько того не любив.

А всеж таки мене кортіло до вікон і, як тільки ніхто не бачив, я ліз »з ногами« на канапу у великім покою і дивився.

З того вікна над канапою видно було коршму, ліворуч від неї ставок і двірський парк, а праворуч загороди селянські. Та ще видно було три дороги: до Нижбірка, до Копичинець і до Васильковець. Я вже знав, якою з них які гості можуть до нас приїхати, знав куди в Ріг, а куди на Кернички, здалеку вмів відріжнити туркіт сільського воза від гуркоту деліжанса, або двірської карити, — що там богато казати! — Крізь вікно можна було чимало побачити й почути, тоді, як у хаті знав я вже кождий образок на стіні і кожду книжку в секретарці*).

*) Шафа з полицями й ріжними таємними скритками.

І скажіть же ви, самі, будь ласка, як тут не лізти до вікна?

Отож одної горячої літної днини, тоді, як батько був коло стіжків, мати пішла в город, а Яницька варила обід у кухні, виліз я на канапу, відчинив собі вікно і дивився.

Тихо було, як звичайно літом у полудне.

Під коршмою пес ловив мухи, кламцаючи ланцухом і зубами. Кривоногий дід у великім, соломянім капелюсі, ледви двигав торби, що поприлипали йому до споченої сорочки. Десь далеко чути було, як цирулик їхав сухореброю конякою і кричав: »Зуби рвати, кров пускати!«. Від кузні долітав стукіт молота об ковало: кували двірські коні. Нічого цікавого. Хіба лебідь на ставі. Але й він не плине, вигинаючи свою довгу, розкішну шию, лиш торчить на однім місці безповорушно. Може себе у зеркалі води побачив і гадає, що це другий лебідь, а може заснув на воді, бо й мені чогось так дуже стулюються повіки. Хочу спати...

Нараз: бам! бам! бам!

Що це? Бють у великий дзвін? На трівогу?

Горить, чи що?

Я вже знав, що як горить, то у великий дзвін дзвонять, бо недавно в нас коршма горіла. Але тепер коршма стоїть, як стояла, над хатами також не видно ні огню, ні диму, щож воно таке?

А дзвін заєдно гукав своє трівожне: бам, бам, бам! Не з дзвіниці, а казавби ти зпід землі голоси виходили. На гадку прийшла казка про затоплене село й про потонулі дзвони і мені стало так моторошно, так страшно, що я обома руками вхопився канапи, ніби в ній вся моя оборона. Руками тримався канапи, а очима бігав по дорозі,

буцім дорога мала мені сказати, чому це великий дзвін дзвонить.

І сказала.

Зразу побачив я на ній копіт бурий, аж рудавий, ніби хмара обірвалася, впала і вітер нею по дорозі котить. У хмарі тій щось тупотіло, гуготіло, ревіло, й підсувалося до нашої хати. А як підійшло, то з тих копотів виявилося богато-богато людських ніг, туловів, голов і рук, з рискалями, з сапами, з сокирами. Ноги бігли, по сокирах і рискалях сонце скакало, голови рвалися кудись, розкуйовдані, розхрістані, страшні... Ой-ойой-йой!

Всі жиди, які були в коршмі, вибігли. — Що такого? Куди так женете, люди?

— Глинокоп обірвався. Наших присипав! Ой-ойой-йой!

— Глинокоп обірвався! — крикнув я за другими, зсунувся з канапи й вибіг до їдального покою. Там не було нікого, до кухні — і там ні живої душі, до сіний — і в сінях пусто.

Що лиш перед дверми зударився з Яницькою. Вона вже мала на ногах черевики, на голові хустку, а на рамені рискаль. — Іди до мами! Мама коло фіртки! — кинула мені й побігла доганяти людий. За нею біг пастух, босий і без капелюха, але люлька в зубах. Я подріботів до мами. Мама то пускалася до брами, то верталася назад. Схвильована була, не знала, що її робити. Я припав до неї. — Ходім! — Годі! не лишимо самої хати, — і нараз вхопила мене на руки й подалася за фіртку.

З гумна, зпоміж стіжків, де звозили збіже, як вітер надлетів драбинястий віз. Наші шпаки, як вірли гнали. Казавби ти не доторкалися землі. Тільки піна клаптями відривалася від хвостів і бі-

лими птахами летіла геть. На возі клячали парібки, а на переді стояв поміж ними мій батько й поганяв кіньми. Капелюх вітер йому здер, розвівав буйне чорне волосся, роздував поли порохівника, як крила. Батько навіть не глянув на нас, не чув, як мати крикнула »о Боже!« і, мов нежива повалилася біля фіртки.

Я дріжав, мов осиковий лист. Слова промовити не міг і не смів. Трівога і краса мову мені відняли.

— Вони приїдуть перші! — сказала мама, коли скінчила молитву. — Ходім!

— — — — —

Ніколи я не бачив свого батька таким молодим і гарним і ніколи він не був для мене таким великим і добрим, як тоді.

БУЛО НАС ЧЕТВЕРО

Було нас четверо. Я найстарший, а найменьше в колисці. Ми над ним старшували. Воно ще таке маленьке, а ми вже великі.

Перечилися, хто має його колисати. У тій колисці, що виколисала нас усіх. Мене також. У ясеневій, на точених ніжках, з шуфлядою.

Нераз до сварки доходило. Тоді ми скидалися на посварених воробців. Але сварка не трівала довго. Спалахкувала й гасла, як соломяний огонь.

Принесе Мурка миш, або Фірка з песятком забіжить до покою і вже ми про сварку забули.

Діти скоро забувають про те, що було і не думають, що буде, лиш живуть тим, що є. Але як! Цілою душею, цілим своїм маленьким »я«.

Тому то й плачуть чогобудь і чогобудь сміються.

Сміху і плачу була повна хата. А спокою ні, бо діти не люблять спокою; вони навіть і сплять неспокійно. Рвуться до життя. Спішаться. Скоро ходять, скоро говорять, лиш поволеньки їдять, коли їм щось не смакує, бо, як смачне, о, тоді так скоренько змітають, що аж дивитися любо.

Забавками з міста ми тішилися дуже. Але не довго. Минула година-дві і лялька була без го-

лови, а коник без хвоста. Траґедія! А тоді питання, хто це зробив? Такого розуміється не було. Ніколи. »Хтось« і — годі! Цей загадочний, невідомий і ніким небачений »хтось«. Гадаю, що тим »хтосем« найчастійше був таки я: вічно невдоволений і все цікавий, маленький чоловічок, з великою головою і з відстаючими ухами. А цікавий був я не тільки, як забавка зроблена, але ще більше, що в хаті скажуть, коли я її зіпсую. Чи будуть кричати на нас, чи ні?

Мама не кричали ніколи. Не вміли. Навіть, як дівчина таріль збила, не гнівалися й голосу не підносили. Тільки журилися. Вони все були, або всміхнені, або зажурені. Сміх я звичайно гасив, а журу хотів розганяти. Все щось такого сказав, що мамине лице випогоджувалося. — Ой ти, ти, дурнику маленький, — і вже по журі.

Як мама мали час, то робили нам ляльку зі шматинок, або мишку з хустинки. Таку смішну мишку з хвостиком. Мама вміли її так пускати з руки, що вона бігла. Перебірали пальцями, а нам здавалося, що то мишка ніжками дрібоче, такі були тонкі й дрібонькі ті мамині пальці. Отсе що лиш гарна забава!

З міста кінь мав навіть хвіст і волосінну гриву, а лялька голову з порцеляни. Мало того, вона кричала »мама!« як було її добре потиснути. Але на тім і край. Тут уже нічого не додаш, ані не зміниш; якаж тоді забава? А мишку з хустинки, або ляльку зі шматок треба що лиш своєю уявою оживити й викінчити, щоби це була не хустина і не шматина, а справжня лялька, чи там миш. Тому то отсі домашні забавки були для нас дорощі від найдорощих з міста. Особливо для мене, бо о рік від мене

молодша сестричка Марійка, ніколи нічого не псувала. — Ангел не дитина, — казали бувало про неї, — а отсей (себто я), як усі хлопці, урвитель.

Урвитель, на мою тодішню гадку, це був як раз такий, що вриває лялькам голови і коникам хвости.

Але тих коників, що мені мама з паперу витинали, я не нищив, лиш складав. Ах, які це були коні! Як живі. Ще кращі від наших. Богато кращі, бо їх витинала мама на моїх очах.

До тата ми такої сміливости не мали, хоч і тато ані не кричав на нас, ані не сердився. Але всеж таки иноді чули ми, як він на подвіррю на парібків гримав, за овес, або за те, що коні не вичищені добре.

Тому то, як ми дуже розбивалися і хату до гори ногами перевертали, то мама страшили нас, що татови скажуть, бо вже з тими »бахурами« не можуть собі порадити. Це було найгострійше слово, яке мама колинебудь сказали. Ми сідали маком, на те, щоб за хвилину ще гірше пустувати.

Тата я найбільше любив у неділю, як приходив з церкви. Такий був тоді високий у реверенді, таке мав блискуче чорне волосся, аж сине і таке біле чоло, а румяні лиця: виголені, гладенькі, без тих колючок, що щіпають, коли притулитися до обличча. Гарний був тоді наш тато. Найкращий. Наш... І гарно грав на скрипці, хоч не часто. Тоді ми переставали пустувати, притулювали уха до дверий і слухали, бо тато грав у великім покою і не любив, щоби там тоді входити. Раз ми так і позасипляли при дверох. Добре, що собі носів не порозбивали. Музика нас вколисала. Мама знов на ґітарі грали, а властиво тільки пригривали собі

до співу. А співали мама таким тоненьким голосом, як шовкова нитка, як павутинка.

Ой біда мені
На тій чужині,
Що мене муж бє
Та не жалує.

Ми знали, що мами муж не бив і навіть ніколи не сердився на неї, а всеж таки нам було її жаль. Бо то мама.

— Що таке цузина, мамо? — питався я.

— Чужина там, де тобі чужо.

— А що таке цузо?

— Як виростеш, то довідаєшся, — кінчилася наша розмова.

Так воно і сталося. Я виріс і довідався, що таке чужо.

Тепер вже знаю...

Часом у нас перебувала бабуня: татова мама. Ми її найбільше боялися. — Цитьте, бо бабуня сплять! — Не пустуйте, бо що скаже бабуня? — Бабуня пострахом ставала. Маленька, марненька, в шовковій спідниці, як креноліна, і в довгім кафтані. Чипочок з фіолєтними стяжками, рідікель, книжка до молення й окуляри, — отсе й була для нас бабуня.

Вона мало що говорила й не сміялася ніколи. Як не молилася, то робила на дротах поньчохи, такі, що їх не можна було сходити. Моцні!

Нас, старших, ніколи не пестила, лиш найменьше колисала часом. Тоді приспівувала тихим, полинялим, колись мабуть гарним голосом.

Ой спи, дитя, колишу тя, а як заснеш відійду тя,
А як заснеш, відійду тя.

Та піду я на поділля, та принесу я три зілля,
Та принесу я три зілля.
Одно зілля, щоб ти спало, щоб ти спало, задрімало,
Щоб ти спало, задрімало.
Друге зілля, щоб ти встало, щоб ти встало, щастя мало,
Недоленьки не видало.
Третє зілля, щоб ти росло, щоб ти росло не боліло,
Ні серденько, ні все тіло.

Ой, колиб то!

— — — — —

До нас часто приїздили гості. Найчастійше Коцюбинецькі: отець Филип і тета Йоася.

Отець Филип привозив зі собою файку і »Слово«. До нас він не творився, бо виховав своїх дітий богато. Мав досить. Оба з батьком сідали собі у великім покою, Яницька приносила свічку і щипці до обтирання кнота, казала »Слава Ісусу Христу« й відходила до кухні. Батько крутив папіроску, Отець Филип набивав файку, а тоді, як сідло на коня, так він на ніс накладав окуляри й читав своє »Слово«. Потім вони балакали у двійку, а то й перечилися, бо отець Филип казав, що з весною прийде він (білий цар), а мій батько не хотів про це навіть чути.

Тета Йоася за той час сиділа з мамою. Вони ніколи не могли набалакатися. Від мами приходила до нас і бавилася з нами. Вміла бавитися з дітьми. Покій тоді ходором ходив, стіни скакали, вікна плакали зі сміху. Таке вигадувала тета Йоася... Добра була!

Що днини приходив дяк Ілля на нараду з батьком. Він ще за мого діда дякувáв. Поважний, але усмішка не сходила йому з обличча. Иноді й до нас заходив. Розказував казки і стріляв

з пальців. Так голосно, що ми боялися, щоб не застрілив котрого з нас.

Як батько й мама їхали куди, то пильнувала нас Яницька, а вечером заходив дяк Ілля подивитися, чи не сталося що злого. Він казав, що чемні діти разом з курми йдуть спати й обіцяв, що байку нам скаже, але перше мусимо лежати в наших ліжочках. І дотримував слова, але жадної байки не докінчив, бо ми в половині кожної з них засипляли. Такий мав спосіб розказування. »Пішов... І йде, і йде і йде...« Або: »І орел полетів. Летить, летить, летить...« — І як тут не заснути?

Раз тато й мама поїхали кудись. Яницька засиділася в кухні, ми скористали з того і, як птахи з клітки, вифурнули на двір. Була зима. З даху звисали скапи. Вітер обривав їх і кидав на землю.

— »Ану, чи смачні? — сказало котресь. І ми їх їли. Шматочками, як цукорки, уявляючи собі, що це »леденці«. Забава не трівала довго, але аж задовго, щоб діти простудилися й дістали анґіну.

Зараз таки тої самої ночі й почалося...

Мене відокремили. Батько забрав на своє ліжко і так обтулив, що я прів, мов руда миш. Але заснути не міг. Годинник не давав... Він ішов... Ішов на мене... Сердився... Маятником накивував мені... Хотів бити... На смерть...

Я заплющував очі. І тоді чув, як мама плакала в другім покою, як батько заспокоював маму, а Яницька бігала до кухні й варила липовий цвіт. Діти кашляли і зривалися в горячці.

На другий день приїхав лікар Гладій, з Хоросткова. Оглянув мене, записав якісь ліки і обіцяв, що за декілька днів буду здоровий, як риба. Тільки з ліжка вставати не смію. Від мене пішов

до дітий і довго не виходив від них. Лишився на обід. А по обіді Василь привіз ще другого лікаря, Месіту, з Копичинець. І з тої пори він нічого й не робив тільки то привозив, то відвозив тих лікарів. Нашої брами вже й не замикали... Перестали боятися злодіїв.

Мами і Яницької я за тих кілька днів ані разу не бачив. Приїхала тітка Йоася з Коцюбинець і доскала, казала, що не можна. Хотів питатися чому, глядала мене. Я хотів іти до дітий та вона не пуале не мав відваги. Щось таємничого й грізного увійшло в нашу хату, щось такого, що найкраще мовчати. І я мовчав. Тета Йоася вигадувала всячину, щоб мене розрухати й розсмішити, але годі. Раз принесла мені деревляного трача, поставила його на краєчку крісла, він кивався, як жид на шабасі і пилою різав якусь колодку.

— Це для тебе Василь виструґав — казала тітка — правда, який гарний трач?

— Правда — притакував я, хоч нічого гарного в тім трачі не бачив. Не цікавився ним. Цікавіше було довідатися, що твориться за дверми, в діточім покою.

А там творилося щось мабуть дуже й дуже страшне... Серед ночі збудив мене жахливий крик моєї мами. Я такого крику не чув. Тітка Йоася скочила на рівні ноги. Я питливо й трівожно подивився на неї. Вона пустилася до дверий, зробила кілька кроків, але ніби щось собі пригадала й завернула. І знов... А за дверми крик не вгавав. Гамір, плач, біганина. Я не втерпів:

— Тето! Що це?

Замісць відповіди почув на своїм лиці рясні поцілуї і ще ряснійші сльози тети Йоасі.

— Нічого... Нічого, — лебеділа вона.

З тим я і заснув.

На другий день під вечір стали зїздитися гості, а на третий я почув крізь двері, як батько казав до Василя: »Возьміть людий і прометіть дорогу на цвинтар!«

— — — —

Минуло ще декілька днів, заки мені позволили встати. Не забуду того ніколи. Мене вдягнули тепло, розчесали й перехрестили. Я пустився йти. Але зробив декілька кроків і захитався, як пяний.

— Яницька, візьміть його за руку, — сказав батько, — щоби не впав!

Яницька правою рукою провадила мене, а лівою крадьки обтирала сльози. Не дивилася на мене. Я чув, що вона боїться, щоби я не спитав її, чого в хаті так тихо і пусто.

Але я не питався. Ходив по покоях і такі вони були якісь тепер великі, такі непривітні й инші, ніж перше, чужі.

Батькове чоло ще вище стало і ще білійше, він то ходив з кута в кут, то сідав коло вікна й читав грубу книжку.

Мама шили щось і хлипали.

Годинник стояв. Зеркала були позаслонювані. Все воно так якось дивно мене вражало. Пригнічувало. Що воно таке? Чому й пощо?

Я вихопився з рук Яницької і скочив до дверий від діточого покою. Були зачинені. Хотів відчинити — Яницька не давала: — Не можна!

— Хочу до них!

— Не підеш!

Надбіг батько, взяв мене на руки й поніс до

великого покою. Яницька побігла з водою до мами.

— Не плачте, їмостуньо, щоб вони там сліз в збанках не носили!

— — — — —

Було нас четверо... Я лишився сам.

ВІНОК

— Прошу їмості! Прошу їмості! Вінок з поля несуть! — крикнула дівчина і, як опарена, вибігла з хати.

— Вінок несуть! — повторили мама, відчиняючи двері до великого покою, де при вікні сидів батько і читав якусь книжку.

— Вінок? Так скоро дожали ниву? — здивувався. Нерадо відложив книжку й пішов переодягнутися.

За той час мати також трохи причепурилася і обоє попрямували до фіртки. Я, так, як стояв, подріботів за ними. Якже мені не йти, коли я ще не бачив, як несуть вінок?

Стоїмо, — чекаємо.

Нудно мені. — Деж той вінок? — питаюся.

— Зараз побачиш. Чуєш, як співають?

Я насторошив уха. Десь далеко від поля надходила пісня:

Наша їмость не пи-ишна...
Наша їмость не пишна,
За ворітонька вийшла,
За ворітонька ви-ийшла.

— Мамо! А цому вони співають за ворітонька вийшли, коли ми стоїмо перед фірткою?

— Бо так треба.

— А цому треба?

— Ох, який же ти! Така гарна пісня, а він слухати не дасть, перебиває.

Пісня дійсно була дуже гарна, але мені хотілося бачити вінок. Який він? Великий, чи такий собі? І з чого?...

Пісня до церкви підходила.

Наша їмость преми-ила...
Наша їмость премила,
Ключами задзвонила,
Музиків запроси-ила.

— Мамо, а де тії музики?

— Прийдуть. А тепер дивися, женці надходять.

Від церкви, ніби молода від шлюбу, йшла дівчина у буйнім пшеничнім вінку, щей полевими квітками обтикана. Коло неї жниці з серпами. Серпи пшеницею пообкручувані. За жницями женці, хто з косою, а хто з граблями. Пройшли цвинтар і по сходках спускалися на подвірря, співаючи:

З комори до сто-одоли...
З комори до стодоли,
Застиляйте нам столи,
Бо ми вижали по-оле.

Нараз: — Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! А бодайже вас Бог милував! А то нас піддурили!

— Правда, які гарні женці?

— Хоч стій та дивися! Колиби тут був Швуґер, то намалювавби Олесю. Вона в тім вінку, як королівна.

— А я, як король, — додав нарічений Олесі, молодий лікар з Кракова.

Були це сини й доньки і нарічені доньок нашого найблищого сусіда, отця Филипа. Приїхали на вакації до Коцюбинець і так собі з нас зажартували. Тішилися, що їм жарт удався. А як гарно в тих вишиваних сорочках виглядали! Куди краще, ніж у панських вбраннях. Я не міг на них надивитися. Одно лиш мене дивувало, — вони були босі. І не встидалися так іти! О, які запорошені ноги в панни Олесі!

Задивився я на тії ноги, а молодий доктор до мене: — Чого так дивишся? Краще привітайся зі мною.

Я подав йому ліву руку, бо в правій тримав мяч.

— Хіба ти манькут? Не знаєш, яку руку подати?

Я перекинув мяч у ліву, а праву подав докторові.

— От так, то розумію! — похвалив мене і так якось нещасливо стиснув, що руки тільки — хрусть!... я крикнув не своїм голосом і зімлів.

Коли прийшов до себе, то побачив заплакану маму й тяжко зажурену Яницьку. Це мені ще більшого болю завдало. Я кричав.

— Потерпи крихітку, — вговорювала мене Яницька. — Василь вже шпаками по Хромця поїхав. Хромцьо якраз тепер у Нижбірку. Нижбірок недалеко. Шпаки, як змиї летять. За хвилину привезуть Хромця. Потерпи, мій маленький.

Хромцьо дійсно незабаром приїхав. Казав дати теплої води в мидницю, вложив туди мою болючу руку, гладив її, перебірав по ній своїми пальцями, як по шийці ґітари і ока з мене не спускав.

— Не смій кричати, бо ще гірше боліти буде. Біль любить спокій, — розумієш?

— Розумію, — відповів я покірно. Мені чомусьто здавалося, що мене справді меньше болить. — А тепер... — сказав Хромцьо. Я не знаю, що він зі мною зробив. Свічки мені в очах засвітилися, в голові шарпнуло, за серце здавило і... Мене нема... Як довго я без памяти лежав, також не знаю, а коли збудився, то рука була, мов колода, пообвязувана, пообмотувана і тяжка, як олуво, — мов не моя.

— Лежиж тепер спокійно! — накивував мені пальцем. — Рукою рушити не смій. Що тобі треба, подадуть і годі! Чим спокійнійше будеш лежати, тим скорше встанеш. Памятай!

Я лікарям вірив, а отсему хлопському хірурґови більше, ніж другим. Я його чогось і боявся.

Закусив зуби, а не плакав.

Мама за мене плакала. А Яницька важко зітхала:

— То буде ласка Божа, як цей хлопець виховається. Де яка біда на світі є, то чіпається його. Коби хоч міг, як виросте, тою рукою писати...

— — — — —

Непотрібно турбувалася Яницька.

З вечера визвіздилося, а в ночи потиснув такий мороз, що на рано вікна замуровало дочиста.

Батько вдягнувся, як у далеку дорогу й пішов до церкви. Я казав, щоби й мене вбирали, бо хочу йти також.

— Не підеш! — відповіла Яницька.

— Піду!

— Не підеш!

— А цому?

— А тому, бо там мороз.

— А сцо таке мороз?

Яницька надумувалася хвилину.

— Мороз це такий дід, великий, великий.

— Як дзвіниця?

— Трохи менший, а борода по коліна, а нігті довгі, довгі.

— Як у когута?

— Ще довші.

— І сцо?

— Як здибає такого хлопчика, як ти, то щіпає ними.

— Як рак?

— Ще гірше. І дусить.

— Як дусить?

— А так: ухопить за горло, потисне і задусив.

— На смерть?

— Що ані не пікне.

В уяві малого хлопця виринуло страхіття. Перестрашився. І, як звичайно в страху, мама — остання оборона.

— До мами хоцу!

— Мами нема. Мама також пішли до церкви.

Хлопець перестрашився ще гірше. Хоч до церкви близенько, то всеж таки мороз може по дорозі вхопити маму й задусити. Гадка та, як звичайно в дітий буває, обхопила його всеціло. Ніякої другої в цей мент у його голові й не було. І він зайшовся плачем.

— Ну чого плачеш, Мазепо? (Так мене прозивала Яницька, коли я був нечемний). Тихо вже, тихо! Вбирайся! Як уберешся, то мама прийде. Кажу тобі.

Хлопець повірив, бо Яницька була жінка поважна й уміла переконливо говорити. Став одягатися. Найгірше було з сорочкою, бо зимна. Але Яницька огріла її коло печі і було добре. З »ціжемками« також біда. Їх треба шнурувати. Яницька помогла і хлопець незабаром виліз з постелі. Митися, в зимі, це так само не легко. Вода студена, а мама в теплій не позволяє митися. — Тепла вода для дівчат, а ти в мене мущи́на. — каже. Але і з миттям якось пішло і Яницька повела хлопця до снідання.

— Тепле молоко. Гу-у! — Скривився. Чому не кава? Але годі! Кави не дають. Ціла потіха цукрований колачик. Витарабанився на своє високе крісло, сів за столом напроти годинника, пив молоко й закусував колачиком.

На столі шипів самовар. Яницька парила каву.

Хлопець слухав шепоту самовару й дивився, як велика вказівка на годиннику посувалася непомітно, а мала не хотіла, аніруш! Про мороз на хвилину забув. За те пригадав собі про ті коники й песики, що їх мама вчора навитинала для нього. Вони лежали на серветі.

Присунув до себе й розкладав. Наперед бігли цуґові коні, а за ними гнали пси з виваленими язиками. Найкращий був пудель, з гривою як лев і з китицею шерсти на кінці обстриженого хвоста. У зубах ніс кошик.

Мама витинала цих звірків ножичками з паперу так скоро й певно, що він надивуватися не міг, як в одній хвилині з паперу робився пудель. На те вона й мама. Мама все вміє. І співає і шиє і грає на ґітарі і така гарна, як ніхто.

А там мороз! Він її може задусити. — Мамо! Мамо! — залунало по пустій хаті.

— А чого тобі? — відізвався мамин співний, веселий голос. Хлопець в одну мить заспокоївся. На порозі стояла мама: футро, сканковий комнір, на голові аксамітний колпачок. Зіскочив, мало сервети не стягнув зі стола і біг до неї. Йому так хотілося пестощами і цілунками виявити свою радість, що мама прийшла і що мороз її не задусив по дорозі. Але мама не пустила його до себе:

— Тікай, бо я з морозу! — і пішла до спальні скинути футро й огрітися.

Не встигла ще того зробити, як Яницька кликнула від кухонних дверий:

— Їмостуню! Гандзуня прийшла!

— Най іде до їдальні.

Увійшла Гандзуня. Ціла біла. Білий новий ко-

жух, білий рантух, і на виду вона така біла-біла, як слонева кість. Ніби в ній каплі крови нема.

Я Гандзуню любив. Вона нам яблока з Рогу привозила, солодкі, як мід. Брала мене на коліна й бавилася зі мною. Казала, що колись бавила так мою маму. Я не міг собі уявити, як воно виглядало. Мама в Гандзуні на колінах... Чи не жартує Гандзуня? Вона й пожартувати любила. Очи, хоч старі, а все сміялися в неї.

Але тепер ті очи, ніби парою заходили. І ціла вона виглядала, як привид. І тому я не біг до неї, лиш відійшов у другий кінець покою і звідтам дивився, як мама садили Гандзуню на кріслі під печею, роздягали її і питалися, пощо вона їхала в таку студінь.

— До церкви, їмостунечко, і до вас. Помолитися до Бога і подивитися на вас, — казала ледви чутно.

— Дивуюся Евці, що вас пустила. Також невістка! Але чекайте. Я вам зараз горячої кави принесу. Сядьте собі вигідно. Опріться об стіну, таак!

І мама побігли до кухні по каву. Мені стало ніяково. Боявся глянути на Гандзуню. Дивився на годинник. Хотілося, щоби він скорше йшов, щоби велика вказівка добігла до малої і щоби він бив дванайцяту годину. Але годинник не спішився. Вказівка не посувалася, хоч маятник кивався то вправо, то вліво, ...аж зупинився, став.

Мама з кавою прибігли. Зробили кілька кроків і нараз перед самою Гандзунею крикнула:

— Ах! — І тарілка зі склянкою з дзенькотом полетіла на землю...

Гандзуня не жила...

Щось дивне, невідоме, страшне, мов пропасть відчинилося нараз перед хлопцем.

ЧОГО ШВУҐЕР ПЛАЧЕ?

— Будь чемний, бо святий Миколай не прийде до тебе!

— А цому?

— Тому, бо він тільки чемним дітям приносить дарунки.

— А нецемним сцо?

— Різґу.

Я мовк, бо різґа це було таке слово, що я його боявся. Ніколи різґи не бачив, навіть не уявляв собі, як вона виглядає і мабуть тому вже сам звук того слова навівав на мене страх. Щоб позбутися того страху, повертав розмову в иньший бік: питався коли поїдемо до пасіки на Кернички?

— Літом, — відповідала мама.

— А цому не тепер?

— Бо тепер бжоли сплять, відпочивають.

Питання кінчилися звичайно якоюсь нісенітницею, як ось та, звідки годинник знає, яка тепер година?

Мати сміялася й обіцяла, що як виросту, то все буду знати.

(Не вгадала!)

Розмови на тему святого Миколая почалися з тої пори, як зі стриху принесено »подвійні« вікна, як олєандри пішли до пивниці і як перший раз затоплено в печах. Тому то й святий Миколай сплі-

тався у діточій уяві з поняттям зими, снігу й морозу.

Дивлячись на щепи перед вікнами, пообтулювані в солому, я вибірав собі одну з них і казав, що це св. Миколай. Щепою вітер хитав, а мені здавалося, що Миколай іде. Скоренько біг до свого ліжка, притулював голову до подушки і вдавав, що сплю, бо чув, що святий Миколай підкладає дітям дарунки тільки тоді, як вони сплять.

Але минали дні, святого Миколая не було і я перестав вірити, що він прийде. Дурять мене і — тільки!

Аж одного дня, під вечір, коли ми сиділи за столом і пили, хто каву, а хто молоко, наші пси счинили крик. Хтось увійшов до кухні. Шурає ногами. Постогнує.

— Швуґер прийшов! — сказала, відхиляючи двері, Яницька.

— Просіть!

І до їдальні увійшов дідусь середнього росту з високим чолом, синьоокий. Сиве волосся, зачесане вгору, сягало малощо не до рамен а біла борода спливала хвилями на груди. Лиця й ніс червоні, нащипані морозом. Від того волосся було ще білійше і ще срібнійша борода.

— Алеж бо зимно! — нарікав дідусь, вітаючися з батьком і з мамою.

(Батька він називав »хохвірден«, а маму »ґнедіґе фрау«).

— А це синок? — показав на мене рукою.

— Не пізнали?

— Такий великий! Най здоровий росте!... А чемний він?

— От так собі, як коли, — відповів батько.

— Алеж чемний, чемний, — поправили мама.

— Я з ним не вітаюся, — казав гість. — Бо маю дуже зимні руки. Ще трохи і бувби замерз.

— Попідвечіркуєте з нами й розігрієтеся. Чай, кава, чи молоко? — питалася мама.

— Хай буде чай. А ще якби так з румом, — і усміхнувся.

Яницька принесла самовар і поставила на столику коло мами. Самовар привітливо шипів, ніби щось розказував. Зпід покришки добувалася пара. Хотіла її скинути. Мені пригадалося батькове оповідання про те, як споряджено парову машину. В голові зарисовувалася неясна думка про гніт і про визвіл. (За велика гадка на малу діточу голову).

А гість розказував, де він бував, що видав і що де сталося цікавого. Не даром називали його ходячою ґазетою. Його слова спливалися з шепотом самовару. Самовар то притакував йому, то перечив. За вікнами шумів подільський вітер. Піч несамовито стогнала і свистала.

— Чи можу принести свою торбу? — спитав нараз гість.

— Розуміється, — відповів батько. — Але ви сидіть, не турбуйтеся. Вам її зараз дадуть, — встав і казав принести тую торбу.

Я глянув недовірчиво на неї.

Була стара і знищена, але повна. Чого?

Чогожби, як не дарунків для дітий? У тій торбі нічого більше нема й бути не може.

Це була моя рішуча й невідклична гадка. Можете собі говорити, що хочете, я знаю своє.

А тимчасом гість питався, чи може переночувати в нас,

— Не лиш переночувати, — відповів батько, — але й перезимувати. Нас і так тепер тільки троє.

— А Яницька четверта, — поправив я.

— Ого! То він вже і числити вміє, — здивувався Швуґер.

— Навіть не знаємо коли навчився, — хвалила мама.

— Шен-шен. За те я його намалюю, коли схоче тихо сидіти.

»Мене? Малювати?« — погадав я собі. — »Ніколи! Хібаж я не бачив, як малярі з Копичинець малювали в нас покої? Мали такі квачі погані і в цебриках фарби. Гарноб я виглядав!«

— Ну щож, хлопче, хочеш, щоби я тебе малював?

— Не хоцу, — відповів я рішучо, — і тихо сидіти не буду.

А в душі додав: — І пощо вони комедію грають? Це — не маляр Швуґер, лиш святий Миколай і — крапка!

Прийшов скорше, бо змерз, але настане ніч і тоді знаємо, що буде. Як я засну, він витягне з тої торби фелон і мітру, вбіреться, як на св. Миколая пристало, підійде до мого ліжка »на пальцях« і всуне під подушку дарунки. А тоді, так тихо, як прийшов, піде собі геть. Маляря вдає! Який він там маляр! Малярі з Копичинець ані такої сивої бороди не мали, ані не були такі старі й поважні; »шварґотіли«, а він так гарно балакає, а чужі слова мішає тому, бо не тутешній. Досить глянути на образ святого Миколая, що висить над бюрком мого батька, щоб впевнитися, що це не Швуґер, а справжній Миколай. Ті самі сиві очі, та сама борода й та сама усмішка добряча.

Діло рішене! Але, що мені тепер робити? Чи йти спати і зловити його за руку, як буде підкладати під мою подушку паперову торбу з дарунками, чи сидіти разом з другими і бачити, як він буде крутитися на кріслі і який буде недобрий, що я його тримаю, бо ясна річ, не обдарувавши мене не може йти обдаровувати иньших дітий. »Старі собі гадають, що їх діти дурні. Ого! Діти розумні!«

І я рішився сидіти. Що правда, в моїй діточій душі не все було в порядку. Якийсь голос казав: то святий Миколай такий добрий, трудиться для тебе, йде, мерзне, щоб тобі зробити приємність, а ти так йому відплачуєш? Але другий голос доповідав: а пощож вони тебе дурять? Чому не кажуть правди? От, хайби добув з тої торби, що має дати, дав і булоби по всім.

— Чогож ти так задумався? — почув я нараз над собою.

— Як виростеш, тоді й будеш думати, а тепер, я тобі штуку покажу. Дивися на стіну. Не на тую, а поза себе, бачиш?

Я повернувся і побачив зайчика.

— Гарний зайчик? Що?

— Гарний.

— Сидить собі під межею і думає, — так, як ти перед хвилиною.

— Думає, — притакнув я.

— І тому, що думає, то й не бачить, що на нього біжить пес.

— Пес, — повторив я і побачив на стіні пса у скорім бігу.

— Ах!

— Що?

— Чи той пес його зїсть?

Швуґер усміхнувся.

— Ні, бо зайчик в пору перестав думати і втік.

Наш дяк, Ілля, нераз пускав мені зайчиків руками, але не так гарно, як Швуґер. І не вмів так приговорювати. Бо куди дякови до святого!

— А тепер, — почав Швуґер, — я тобі зайчика з хліба виліплю. Хочеш?

— Прошу.

І за хвилину на обрусі сидів зайчик. Ще й мився! А за другу, звідки не взявся хорт, а за третю стрілець, — і то зі стрільбою!

Ні, цього так гарно і так скоро звичайний чоловік не зробивби. Ніколи! Навіть мама ні, хоч які гарні коники з паперу витинала.

І того то гарного зайчика посадив Швуґер на обрусі передімною і казав, що це не обрус, а білий сніг і що зайчик сидить і журиться, що нема вже ані капусти, ані конюшини, а він голоден. Журиться і плаче. А як хто плаче, то не може добре дивитися очима, бо сльози не дають. І наш зайчик не дивиться і не бачить стрільця зі стрільбою. А стрілець побачив зайчика, прицілився і — »бух!«.

Зашумів ліс, забіліли поля і перед діточою уявою розігралася ціла лісова драма, одна частиночка тієї споконвічної драми, у якій чоловік бореться з природою і побіджує її.

Не треба мабуть додавати, що я, як і всі діти, стояв по стороні звірят, бо вони покривджені. З одного боку безборонний, боязкий зайчик, а з другого стрілець з псом і зі стрільбою. І деж тут справедливість?

Дійшовши до такого висновку вхопив я мого стрільця і не надумуючися довго відірвав йому не

лиш стрільбу, але й руки, ноги, а в додатку ще й голову. А тоді решту тіста зімняв, зімняв і кинув геть. Мама з острахом подивилася на мене:

— А ти що зробив?

— А він нащо зайчика стріляє? — відповів я крізь сльози.

— Шон ґут, шон ґут! — заспокоював мене Швуґер. — Я тобі завтра виліплю Василя, як він оре вашими гнідими кіньми. Хочеш?

— Прошу!

На тім і скінчилася забава, бо подали вечеру.

За вечерою знов пішла розмова. Швуґер розігрівся, покріпився і губи йому не замикалися. Розказував таке, що навіть мій батько сміявся, хоч до сміху він не був скорий. Я малощо з того розумів, хоч і слухав дуже уважно і очий із гостя не спускав. Особливо подобалися мені його очі й борода. Очі нагадували небо а борода засніжене поле. Небо було таке високе й високе, а поле розлоге й розлоге, а я такий маленький, маленький поміж ними як мушечка, як комашинка. На силу кліпав повіками, щоб не вснути. Але повіки не слухали мене. Чимраз частійше і нище спускалися на очі, аж і впали так, що я їх вже не годен був піднести.

Не чув хто і коли заніс мене на моє ліжко.

Скакали зайчики, гонили за ними пси, Василь орав, а святий Миколай давав йому вівса, а коням сипав у баламут цукорки. Аж нараз залунав стріл і я збудився.

Це зірвався вітер і так сильно вдарив гилякою старої грушки до вікна.

Де я?... Хвилина страху й непевности, як звичайно у просонню буває. Але зараз таки прига-

дав я собі мамині слова, що чемній дитині нічого злого не може статися і заспокоївся. Відчинив повіки. В куті бовваніла піч. Стояла там, де вчора. А коло печі шафи, а на середині покою стіл. Все на своїм місці. Тільки, де Швуґер? Пішов, чи ночує в нас? Швуґер це, чи святий Миколай?

Діточа цікавість взяла верх навіть над страхом. Якщо Швуґер не пішов від нас, а ночує, то спить за моєю стіною, на чорній канапі, що на ній звичайно гостям стелять. Побачимо.

І тихенько, так тихо, щоб ніхто не вчув, зсунувся я з ліжка і зирнув крізь недімкнені двері.

На столі горіла лямпа й освічувала невеликий круг довкола себе. Покій дрімав у сутінях. Швуґер сидів на кріслі перед портретом діда, що висів над ясеневою секретаркою і дивився на нього, ніби розмовляв з дідом.

Цей портрет він малював колись, коли ще і він і дідо були молодими. Всі казали, що намалював гарно. Навіть дуже гарно, бо Швуґер мав колись великий талант і міг стати славним. Так казали свої і гості. Це я пригадав собі. Але чогож він так вдивляється у цей портрет? Не бачив його?

Руки йому звисли безсило, лице пожовкло, а з утомлених очий котяться сльози. Швуґер плаче.

Я зніяковів. Дивно стало і встидно. Я його мав за святого Миколая, а він плаче, як дитина.

Чи не пітиб до нього і не спитатися, чого він плаче?

Дивиться на образ, який малював колись і — плаче. Чого? Може йому хтось кривду зробив, може прикро, що я його стрільця помняв? Перепрошу. Скажу, що вже більше того не зроблю. Скажу, що завтра дадуть йому доброї кави, роз-

палять в печах, на дворі буде так зимно, а в хаті так тепленько і з тої теплої хати ніхто його не вижене ніколи. Буде собі сидіти і ліпити що схоче, бо хліба в нас богато. Так я йому буду казати, поки він замість плакати, не розсміється. А тоді посадить мене на колінах і розкаже байку, якої я ще не чув, — найбайковійшу.

А всеж таки я не пішов до нього. Щось мене не пускало. Щось, що я відчував тільки, а не розумів.

Тихо і безшелесно, побіг до свого ліжка й заплющив очі. Навіть під подушку не глянув, чи там вже щось є.

Одно мені не сходило з гадки: чого Швуґер плаче?

— — — — —

Тепер вже знаю. Що лиш тепер, коли й сам постарівся і не тим став, що колись.

ЗАБАВА В ПОЧТУ

Коні вже чекали перед фірткою а ми ще бавилися в почту.

Ми, себто я і Мірко, син місцевого управителя школи, »пана директора«, як звичайно казали.

Писати ми ще не вміли, тільки вдавали що пишемо. Надумувалися, терли чоло, брали перо до губи, і власне це вдавання дуже нам подобалося. У цьому й скривалася суть цілої забави.

Мірко зирнув у вікно. Він добре знав, що це не »деліжанс« стоїть перед фірткою, лиш наша бричка на дрючках і що на »козлі« сидить не »почтальон« тільки наш »фірман« Василь, а все таки гукнув на мене: — Спішися з тим нещасливим листом, бо почта зараз відійде!

— Відїде, — поправив я його поважно і ще скорше водив пером по папері та ще сильнійше налягав пальцями на перо, так, що воно скрипіло й пищало, ніби жалувалося на мене. Врешті розмахнувся я і на папері явилася якась хвостата каракулька, що мала вдавати підпис.

— Уф!, — зітхнув глибоко, як зітхав батько, кінчаючи витяги метрикальні, а тоді склав папір у четверо і всунув його в куверту, яку ми заздалегідь перевернули на другий бік, так сказати, пе-

релицювали її. Це можна, бо й наші батьки так собі радили, коли куверти »вийшли«.

— Кажу тобі спішися! — підганяв мене Мірко, — бо твій лист не піде нині, а він мабуть важний.

— Не важних листів не пишу, — відповів я йому і надумувався до кого і куди цей лист адресувати.

— Невжеж ти не вмієш писати? — горячився Мірко.

— Не вмію писати? Пфі! — кинув я йому згірдливо і надув губи. — Щось також вигадав!

В одну мить куверта була заадресована і я схопився, щоби лист буцім то віднести на почту. Але Мірко спинив мене.

— А печатка де? Чи ти не знаєш, що лист треба запечатувати? Ще хто прочитає, а там мабуть секрети.

Я завстидався. Дійсно, як можна забути про печатку? Так тоді не надумуючися довго, приставив крісло до батькового бюрка, викараскався на нього і дістав ліхтарик зі свічкою, сірники, ляк і печатку. Зараз буде печатка. Ще й яка!

Мірко негайно засвітив свічку. — Тримай! — Я взяв, а він послинив печатку. — Та-ак. А тепер притримай лист. Не так! Ох, якийже ти нездара! — І поклав мою ліву руку на лист, відсуваючи мізинний палець від иньших настільки, щоби у трикутнику поміж ними могла прийти печатка. Я не противився, бо Мірко був на кілька місяців старший від мене. Він мешкав у школі, бавився на павзах зі школярами, бігав по селі, мав досвід. А я виховувався в хаті, під оком батька, мами і Яницької, які розпадалися надімною. Тому то я не тільки

слухав Мірка, але прямо з пошаною дивився, як він розгрівав ляк над свічкою, і як свічка »сквирчіла«, коли горючі, червоні каплі падали на неї. Нараз Мірко відняв ляк від свічки й переніс його над куверту. Спалахкотіло, засичало і мені свічки запалилися в очах.

— Їдемо! — сказала мама, відхиляючи якраз тоді двері. — Ходи!

Я закусив зуби, сховав руку в кишеню і побіг до брички. Мене то пекло, то морозило, руку аж викручувало з болю, в губі робилося то гірко, то солодко, в очах то червоно, то чорно, але я мовчав, бо показати, що сталося, то значить не поїхати до Васильковець, а там діти й забава.

На моє щастя смеркалося і накрапав дощ. Мене обтулили хусткою, чи коцом і ніхто не бачив, як я кривився з болю і як страшно терпів.

Коні не бігли, а летіли і незабаром були ми у Васильківцях. Що лиш там, коли мене здіймали з брички й доторкнулися руки, я зімлів.

Довго-довго не хотіла гоїтися рана, бо тіло було випалене аж до кости... А знак лишився ще й до нині.

— — — — — — — —

Так, так. Бувають листи, що від них лишаються рани, які не гояться ніколи.

МОЯ ПЕРША ЗУСТРІЧ З МЕЛЬПОМЕНОЮ

Батько й мати пили каву; я куняв над склянкою молока. Молоко було добре, зі шумкою, але я його не любив, так само, як рижу зі сметаною і зупи з пива. Натомість пропадав за кавою та ще за »стоячою«, такою, як у нас робили.

Але мені не давали, бо кава дітям шкодить.

— Чому не пєш молока? — питався батько.

— Бо сце горяце і пеце, — доторкався пальцем склянки, а тоді дув на нього, буцім дійсно попікся.

Знав, що такі штуки на довго не здадуться і що прийдеться таки випити це нещасливе молоко, але чому не відсунути тієї хвилини якнайдальше від себе, а за той час чому не подумати над яким новим викрутом у роді наглого болю голови, страху перед осою, або щось подібного. Колиби так муха в молоко впала, от булоб добре! Заки спарилиб свіже, то батько пішовби до церкви, або на обійстя, а з мамою то вже лекша справа. Але мухи, хоч і літали по хаті, то жадній навіть до голови не прийшло топитися у моїй склянці і положення ставало з кожною хвилиною прикрійше, прямо — траґічне.

З біди вирятувала мене Яницька. Відчинила двері і поважно, не хвилюючись, як шляхтянці ялося, — промовила: »гості!«

Не знаю, чи є яке попівство на цілім нашім Поділлю, де отсе коротке й милозвучне слово не влучалоб у передвечірню, прямо ідеальну тишину, на подобу револьверового стрілу. Було так тихо, так затишно і малощо не нудно, аж нараз »гості«!

І тишину розбило, розторощило, розвіяло, — її нема!

Батько скоренько скинув принищений, домашний »сурдут«, а вбрав новійший, в якім виходив до людей, а мати подріботала до »малого покою«, щоб перед »тоалєткою« поправити причіску і вбрання.

Мене слово »гості« ніраз не збентежило. Як гості — то гості. Хіба вони що? Кусаються? Куди там! Буває, що цукорки привозять, російські, камянецькі, або тутешні з віршиками, яких я, нажаль, не вмів ще прочитати. Важне, що молока можна не пити.

І я з погордою відсунув його від себе, а присунув румяні колачики і тарілку з медом. Мід з Керничок від Костя, солодкий. Ось і їжа! Куди краще від того молока, якого й духу стерпіти не можна. Фу!

Розплітав колачик, мачав його в меді й ніс до всміхнених губ.

— Мазепа! — почув нараз за собою. Озирнувся і побачив Яницьку з тацою, повною усякого добра. Не знаю чому, але вона (Яницька) в цю хвилину пригадала мені біблейну гостинну Марту на образі, вималюванім рукою »придворного маляря« мойого діда, Юрка Райзнера.

— Або сцо? — спитав я Яницької, пускаючи в забуття зневажливе (на її думку) слово Мазепа.

— Сцо? — покривлялася мені Яницька. —

Гості приїхали, а він розсівся, як який пан. Покажи пальці!

Я показав. На моє щастя були чисті. Волосся також трималося купи, вбрання впорядку.

— Ну, ну! — кивнула головою і взялася розкладати на столі хліб, булку, ясну, як сонце, й конфітури. Поставила також порцелянову курку, що сиділа на гнізді, як жива, але курят »ані руш« не могла вивести, бо коли її було зняти з гнізда, то на гнізді були не покладки, а лиш масло, звичайне масло, ще й поцарапане в решітку.

Другий на мою гадку цікавий предмет, що ним Яницька прибрала стіл, то був стрілець, також з порцеляни, в однострою і з рушницею. Стояв біля дуплавого пенька над величенькою ямкою. В дупло накладали сірників, а до ямки струшували попіл із папіросок. Стрілець ціляв якраз до курки, може тому, що вона не виводила курят.

Обі ці цяцьки являлися на столі лиш тоді, як приїхали гості і я за кожним разом приглядався до них цікаво.

Мама їх любила, а мама як що любила, то вже безперечно було гарне.

Прибравши стіл, Яницька принесла дві склянки стоячої кави, поправила сервету і відчинила двері до »великого покою«. — »Кава на столі« — сказала тим самим святочно достойним голосом.

Почувся дует. Сопран і бас. — Алеж панство! Та пощо? Така »фатиґа«. Панство такі гостинні...

І під цей спів до їдальні увійшло двоє людей: невідома мені паня і незнайомий пан... Гості!

Вона мала шовкову, шелестячу суконку вишневої масти, обшиту й нашиту чорними фальбанками, високий, стоячий ковнірець, гривку по самі

брови, великі циганські ковтки і брошку з дутого золота у формі скрученого вужа, що тримав у зубах велику, круглу коралю. Гість був у ґранатовім сурдуті, щільно запнутім, мав кратясті пантальони, лискучі »ціжемки«, і волосся з розділом по середині, чутко напомадоване. Ішли буцім танцювали польонеза.

Побачивши мене, спитали: — Це синок?

— Так — відповіла не без гордощів мама, а тоді вони гладили мене по голові й хвалили, що гарний і чемний.

Чи гарний — це було мені байдуже, а чи чемний, то вони того не могли знати, бо перший раз бачили мене, а я їх. Але хай там! Це якісь цікаві гості. Інші, ніж звичайно. Він мав від очей до уст такі два рівці, якби хто пальцем по глині поїхав, а вона була така румяна, ніби застидалася чогось і не могла відстидатися. І говорять також не так, як ми. Вона буцім співає, а він погукує, як гупало в ставі. А коли засміються у двійку, то аж вікна дзвенять. Гарно сміються. І загалом гарні. Таке щось розказують, розкладають руками і, то прижмурюють очі, то розплющують їх широко.

Лиш каву пють, так якось не поспішаючись, буцім вона їм не смакує, а це неможливо, бо невжеж є що смачнійшого в світі, як наша кава?

— З Нижбірка їдете? — питає їх батько, — чи з Хлопівки?

— Ні. Ми тепер із Васильковець.

— Від отця Емануїла?

— Так. Взяли два білєти і відіслали нас своїми кіньми до панства.

— Гарно. Я також беру два ґульденові і кажу вас відвести до Коцюбинець, а звідтам то вже

отець Филип дасть вам коні до Копичинець. Це недалеко.

— Дякуємо — заспівав цей самий дует. — Дуже дякуємо.

Мати докірливо подивилася на батька. — Ти так говориш, буцім радби позбутися гостей, а вони якраз можеби в нас і переночували.

— О, ні, ні, пані добродійко. Куди там! Ми ще нині виступаємо.

— Дійсно?

— Алеж так. З воза, чи з візка і до роботи. Директор оре нами.

Я остовпів. Директор оре ними? Невжеж воно можливе? Ще цей пан, то може й потягнув би плуг не згірше нашого Сивого, але вона, така тоненька й марненька з тими фальбанками — де вона годна орати?

Також нелюдяний директор. Ще куди гірший від нашого в школі.

— Але ми любимо роботу, — впевнювала гостя.

— Радо тягнемо свій плуг, — додав гість.

— Це така мила праця — заспівали обоє. — Ми без неї не моглиби жити.

Я сидів на своїм високім кріслі, як дурний. Чи вони комедію грають, чи жартують собі?

— А що виставляєте завтра? — спитав батько, перериваючи отсю незрозумілу для мене похвалу плуга й орки.

— Що ми виставляємо? Мазепу, прошу отця добродія.

Ма-зе-пу?...

Підімною, ніби хтось огонь розпалив. Полумінь бухнула до очей. Жаром обкинуло цілого.

Це мабуть їм хтось сказав, що Мазепою прозиває мене Яницька, коли я нечемний і вони тепер насміхаються з мене.

Дійшовши до такого висновку, я зсунувся зі свойого крісла і разом зі собою мало не стягнув сервети з куркою, стрільцем та з конфітурами і тельмом побіг до »малого покою«. Там викараскався на ліжко, притулився до подушки і плакав; не плакав, а ридав з жалю і гніву, що ці гості такі нечемні і несправедливі.

І чого вони хочуть від мене?

З почуттям кривди я заснув і ані не чув, ані не бачив, котрими кіньми і чи бричкою, чи возом відвіз Василь до Коцюбинець тих служителів музи Мельпомени, перших, яких я зустрів на дорозі мойого життя.

— — — — — — — —

Було це під осінь, а літом, на другий рік, довелось мені двічі побувати в »храмі« тієїж Мельпомени.

Пригадую собі, що від Великодних Свят у нашій хаті чулося слово Лашківці.

Мамо, що таке Лашківці? — спитав я раз, коли тата не було в покою, а мама направляла біля і, як звичайно, радо тоді балакала зі мною.

— Лашківці це таке велике село, де бувають великі ярмарки, що на них сходиться велика сила народу.

— І великих коней можна там купити?

— Найвеликійших, — усміхнулася мама.

— А медведів?

— Медведів не продають, лиш цигани їх водять, або показують у цирку.

— А що таке цирк?

— Як будеш чемний, то візьму тебе до Лашковець і побачиш.

Я заспокоївся. Та не на довго. Хотілося балакати з мамою.

— А тата також візьмемо?

Замість відповіди — пестощі... Знаєте, як воно буває... Але тієї ночі я вже не міг спокійно спати. Снилося село безконечно довге, коні такі великі, як тополі, скакали через хати, а медведі водили циганів. Медведі грали на решітцях, а цигани танцювали: »танц Маріна, танц Маріна, гу-у«! Цигани мали продіравлені носи з колісцятами, а медведі були в білих лискучих рукавицях. Я рішучо брав сторону медведів. Циганів не любив, бо вони страшні і поривають дітей. А медведі так гарно ходять з капелюхом і просять, щоби їм кидати гроші.

Та це до речі не належить. Отже від Великодних Свят балакалося й балакалося про тії Лашківці. Мама краяла довгий папірець і писала »конотатку«. Потім прочитувала з татом, одно счеркувала, друге дописувала і кінця тому не було. А як приїхали наші добрі сусіди з Коцюбинець, то і з ними не балакалося про щось друге, лиш про Лашківці. І коли поїдемо, і куди, і з ким?

Аж одного гарного, теплого ранку наш »фірман« Василь-пачкар, заїхав бричкою на дручках перед фіртку.

Коні »цуґові«, шпаки, за бричкою привязаний великий кіш, — зараз видно, що їдемо далеко.

Мене посадили на лавочці в ногах. Я сів слухняно і покірно. Але за селом, коли знав, що не вернуться, щоб мене в хаті з Яницькою лишити, став крутитися на всі сторони і »попхинькувати«,

що я на лавочці не буду їхати, бо ззаду очей не маю.

Почався довгий діяльоґ між мною і батьком, а всеж таки, дякуючи мамі, мені позволили їхати коло Василя і дивитися на коні.

Їхали ми ремінним дишлем, бо по дорозі приставали до нас сусіди і знайомі.

Заки доїхали до великих озерянських лісів, була нас ціла валка: бричок, найтачанок і возів.

У лісі так виїздили дорогу, що наша бричка рипіла, скрипіла, плакала і стогнала як жива, а перехилювалася так, що я послухав мами й перенісся назад на лавочку, щоб не злетіти в яку баюру. Правду сказати, ліс був страшний, та ще під вечір, як стало сутеніти й не видно було ні сонця, ані поля, лиш дерева й дерева кругом. А хто його зна, що там твориться поміж тими деревами, далеко? І хто може сказати, чи це розбійник засівся у корчах, чи лісовик? Усі страхіття казкові, що я їх чув від Яницької і всі оповідання про розбійників, які розказував Василь, ставали перед очима. А при батькові й мамі все таки певнійше. Вониб мене не дали. Тому й я пересівся.

Бричка, здавалося, не дійде до Лашковець. Вибої, виверти, коріння і баюри напосілися на її здоровля. Так тоді Василь звернув з дороги і вїхав поміж дерева. За ним пішла ціла валка. Знали, що він, як колишній пачкар, з озерянським лісом руку тримає. Ліс його лиха не схоче.

І дійсно, без дороги їхали ми куди краще, ніж по дорозі. Крутились трохи поміж деревами, накладали дороги, то правда, але все таки їхали. Аж нараз побачили перед собою дідівський табор. Горіли ватри, грали на лірах і бандурах, співали

побожних і веселих пісень у суміш, навіть танцювали, — ще й як!

Було на що подивитися. Але Василь звернув нараз у бік і затяв коні, бо казав, що діди не люблять, як їх застукати на такій забаві і не легко, щоб який кинув чим за чоловіком, або й стрілив. Він їх знав. І чого він не знав, цей Василь-пачкар зі шрамою через лице і з погаратаною лівою рукою?

Страх і ліс вколисали мене. Я не чув, коли і як перенісся з лавочки між батька й маму, коли і як заїхав до Лашковець і опинився на »станції«.

Що лиш ранним ранком збудило мене сонце і гамір.

За вікнами ніби море шуміло. Крик, гук, шум і рев. І співи, і музики, і дзвінки, — орґія звуків.

»Станція«, це була звичайна селянська хата, куди ми заїхали на час ярмарку. Наша валка трималася купи. Сусіди стояли по сусідських хатах. Вбралися, поснідали й пішли на ярмарок.

— Добре мене тримайся! — казала мама, — щоб тебе цигани не вкрали.

І я тримався маминої маленької руки так, що мало її не відірвав.

Я так багато нараз всякої всячини побачив, що мене геть затьмарило. На великім майдані намети. В наметах усякі народи: вірмени, греки, турки. Кого там не було? — І чого? Золото, срібло самоцвіти, аж за очі хапали. Брокати, дорогі футра, перські дивани й наші килими. На темно вишневих підкладах китиці, такі живі й гарні, що здавалося пахнуть. Чуда й дива всілякі. Навіть верблюдів бачив; такі стояли, як гори. А що вже коний та коний!

Досить наші гарні, а там ще кращі були. Такі, як мама ножичками з паперу витинали. А штукарі! Яких штук вони не показували. Тільки стій та дивися!

Обід їли ми під якимсь наметом, пили чорну каву і любувалися сорбетами. По обіді пішли на станцію відпочивати.

Та який там відпочинок! Усе хтось приходив, то свояки, то знайомі, навіть з далеких сторін аж з-під Бережан та Підгайців, бо погода стояла на дворі гарна і зїзд був дуже великий. Вечером ціле товариство вибралося до театру, а фірманам казали виїхати так коло одинацятої години, не пізнійше.

— А тії актори, що до нас приїздили, будуть також? — питався я мами.

— Побачиш, тільки добре дивися, щоб пізнав.

Я вже помудрів через зиму і довідався, що то за гості були, що виставляли Мазепу.

Театр примістився був у якійсь великій стайні, мабуть у двірській. Жолоби попід стіни стояли, а що стайня була набита всякими панами, священиками й панями, так і в жолобах стояли люди, самі молоді хлопці.

Театр чути було стайнею, перфумами й шмінками. Хоч вузькі, подовгасті віконця повідчинювано, люди чхали і чхали.

Я зразу стояв поміж батьковим і маминим кріслом, але тому, що мене сильно ноги боліли, то мама казала сісти коло себе. Я сів і побожно дивився на велику червону занавісу, що на ній, по самій середині, вималювана була страшна машкара, а під нею дудка і смолоскип навхрест. Під машкарою була дірка. З тої дірки все якесь око

то глипало то ховалося, ніби казало: »а куку!« Було це досить потішне, але, щоби для такої забави варт було йти так далеко та ще й платити, того я не сказав би.

— Подобалося тобі? — питала мама.

— Ні.

— Зажди. За хвилину будуть грати.

— Що?

— Чортівський млин.

І грали. Зразу мене тая гра цікавила. Люди, то виходили, то втікали кудись, сварилися, сміялися, танцювали й співали.

За ними був вимальований млин, що нагадував мені чомусь то наш млинок до кави, тільки що був великий, дуже великий, бо в Лашківцях усе було велике. Але за яку там годину мені наскучили і ті люди, що товклися чогось по сцені, і цей млин, що нагадував наш млинок до кави, я притулився до мами і заснув.

Як збудився і глянув перед себе, то побачив щось велике, біле з чорними ямами замісць очей і з блискучою косою. Смерть! — погадав собі, волосся стало дубом і я зверещав так нестямно й несамовито, що мене мусіли винести з театру.

— Ах ти дурнику маленький, — заспокоювала мене мама, — кажу тобі, то не була правдива смерть і взагалі не було там нічого правдивого, вони лиш так удавали.

— А на сцо?

І що мені не балакала й не пояснювала мама, я все таки питався — » на сцо«?

— — — — — — — —

— На те питання, правду сказати, я відповіди й до нині дістати не можу.

— — — — — — — —

На другий день, не дивлячись на вчорашній бешкет, мене знов таки забрали до театру. Але я мусів дати »слово чести« і »як маму люблю«, що кричати не буду, хоч би там не знати що діялося на сцені.

— То тії дошки сцена?

— Сцена, сину.

— А чому сцена не доски?

— Тому, що це театр, а в театрі є сцена. Але ти не заговорюй, тільки дай слово чести, що нині не зробиш мені встиду. Даєш?

— Даю. — І я не пішов, а поїхав до театру, бо всі вже були такі потомлені дводневими торгами, що воліли їхати, ніж іти.

При дверох стояв якийсь пан і не знати нащо передирав білєти. Як побачив нас, то з татом привітався, мамі сказав »цілую ручки«, а на мене видивився і спитав: »то той кавалір, що вчора так перестрашився смерти?«

— На жаль, цей самий, — відповів батько, а мені хотілося нирнути попід ноги й тікати до Серету.

— Но, нині, то вже смерти не буде на сцені, — потішив мене білєтодерний пан, — хоч, правда, буде чорт. Але ти його не бійся, бо чорта граю я. Подивися, такий чоловік, як і другі, о бачиш.

Грали якогось »Дон Жуана«, чи »Дон Хуана«, але якого, того я й до нині не знаю і ніяк не можу довідатися. Цей »Дон Хуан«, то був собі але чоловічок! Гуляв через кілька актів, не одному гарячого сала залив за шкуру, а як вже перебралася

мірка і як прийшов чорт, щоби його потягнути за обшивку до пекла, то він виліз на дерево і звідтам чортові показував дулю. Але чорт, то не хто будь, взявся підрізувати це дерево. Тоді наш герой крикнув: »а таки мене не дістанеш! — і з дерева через орхестру скочив на салю.

Скок був такий сміливий і гарний, що саля аж затряслася від оплесків та від бравів. Я також плескав у долоні і тішився, що з чорта зробили дурня на сцені. І як не тішитися, скажіть самі! Як не тішитися з побіди людини й артиста?

Чи добре я зрозумів текст отсього загадочного »Дон Хуана«, чи тільки таке щось вимудрувала собі діточа голова, цього нині не вмію і не можу сказати, так само, як не можу сказати, який це був театр, Бачинських, чи Теофілі Романовички і чи це Стечинський, чи Ґембицький так гарно скакав за своїх молодих літ? Дитині воно було байдуже; скакав і — тільки!

Захоплення штукою було таке велике, а оплески й брава такі бурливі, що ніхто й не помітив, як надтягнула справжня буря. Страшна, літна, подільська буря. Ще й половина людей не вспіла була вийти крізь одинокі в »салі« двері, (бо другі вели за куліси), як блискавки замихтіли у вікнах, загрюхотіли громи і полився дощ, мов вода з небесних лотоків. Вітер лускав вікнами, товк шибки, влітав до салі, хапав куртину і, то вдаряв нею об стелю, то завертав на задну стіну сцени, де був намальований отсей млин, що нагадував мені наш млинок до кави. Люди з криком втікали на другий кінець салі, щоб не дістати долішною листвою занавіси по голові. Дехто під жолуби крився, дехто ліз під крісла. Жінки мліли, діти дерлися не своїми

голосами. Я прилип до — батька. У великій небезпеці батько був останнім захистом для мене. Сховався я під його чорний сурдут, щоб не бачити блискавок, які мене сліпили і щоб менше чути ті громи, що прямо валили довбнями по голові і лускали, тріскотіли й гуготіли так страшно, як ніщо в світі.

За той час наше товариство позбиралося до купи і збилося в кутку, як отара перестрашених овець. Всі були, то білі від страху, то знов сині від блискавок. Жінки дріжали, як у пропасниці. У додатку вітер позривав ґонти, чи драниці з даху, а що »саля« не мала стелі, лиш дошкове »підря«, так дощ став струями лити на нас згори. Незабаром потворилися такі калюжі, що пані вискакували на крісла, щоб не замочити »ціжемків«. Панове підтримували їх і заспокоювали, як могли. Довший побут у театрі ставав неможливий. Чого ми тут дочекаємося? Краще їхати до дому. Змокнемо по дорозі, то правда, але переберемося і випємо гарячого чаю.

— До дому! До дому! — почулося кругом.

До дому, — добре, але як дістатися до возів, коли там так темно, що хоч вибери око?

— Коли би так ліхтарка?... — і в одну хвилину ліхтарка стала предметом найважнійшим у світі. Тих сто, а може й більше людей, загнаних до якоїсь стайні, що вдавала театр, осліплених блискавками, приголомшених громами, перестрашених напливом води, нічого так тепер не хотіло, як звичайної господарської ліхтарки, але такої, щоб вітер її не гасив.

І що то може промисел людський, і який незвичайний торговельний хист проявляють діти

Ізраеля! Не знати як, коли й куди зявилося в салі кількох жидиків з ліхтарками. Мокрі були, як хлющ, вода з них цюрком спливала, але кожний з них мав по кілька ліхтарок на продаж.

Почалася ліцитація. Покупні підбивали ціни. Давали вдвоє, троє більше, ніж правили купці. Памятаю, що батько за звичайну бляшану, господарську ліхтарку зі свічкою заплатив цілих пять »ринських«, величезну суму на тодішні часи, — сотнар пшениці!

Але з отсею то дорогоцінною ліхтаркою дібралися ми якось до наших возів і зїхали з гори на дорогу, що крутилася високо понад глубочезним яром, у якім шумів, гудів і клекотів Серет.

У нашій бричці їхало нас кількоро, бо бричка була велика, коні добрі, а Василь мав славу знаменитого візника. Вітер дув у плечі, блискавки освічували дорогу, громи нас гнали. Вже ми були недалеко мосту, як нараз небо роздерлося на двоє, зі страшним луском повалилося на землю, земля підскочила, загула, заревіла і ми разом з бричкою і кіньми покотилися у безодню... Мене нема.

— — — — — — — —

Якже я здивувався, коли за якийсь час побачив над собою деревляну стелю, а перед собою стіл, а на столі самовар, а коло себе батька, маму, дядька і тітку, що того самого дня приїхали були до Лашковець аж із далеких Бережан. Що за біда! Не було мене, не було і нараз знову є.

Як воно може бути і чи мені все те не сниться?

Але це не був сон. Мені давали чай і медяники, я пив і їв, цікаво розглядався по »станції«.

І якаж гарна була отся звичайна сільська хата, які чудові образи висіли кругом, який привітливий і веселий був кожний предмет, як ввічливо шипів і белекдів щось самовар.

А люди? Якіж вони були дуже й дуже дорогі для мене. Я того не вмів і не хотів казати.

Кинувся до мами, обняв її за шию і цілував так моцно, що мама аж кричала: »пусти«!

— — — — — — — —

Пізніше довідався я, що на горбку, попри який ми переїздили, в камяній огорожі стояло ціле стадо довгорогих бесарабських волів, — на продаж.

Один із громів луснув між них, якраз у ту хвилину, коли ми переїздили туди. Вони розірвали мур, пустилися на дорогу і змели нашу валку у пропасть.

Чудо Боже, що тільки на каліцтві скінчилося і що ніхто не погиб. Я вийшов ціло. Навіть не потовкся дуже.

— — — — — — — —

З тої пори більше пів сотні літ минуло. Ой, більше! А скільки води поплило глибоким руслом Серету? Ціле море! З нашої валки і сліду не стало. З товариства також, бо я був наймолодший.

Наш театр не грає вже ані »Чортівського млина«, ані »Дон Хуана«. Актори не скачуть через оркестру на салю. Гадаю, що й по стайнях уже також не грають. Але не знаю, чи на їх виставах буває стільки людей, як тоді... Невжеж постарілася наша Мельпомена?

ЦВІТ ЩАСТЯ

Дитиною малою він нераз чув, як люди говорили: »щастя«.

— Що таке щастя? — питався мами, цікаво зазираючи в її очи.

— Щастя, дитинко, це доля.

— А що таке доля?

— Доля, доля... то такий цвіт, що його тяжко знайти.

— А гарний він?

— Дуже. Як дивитися на нього, то на серці стає весело.

— Мамо, я хочу того цвіту. Скажіть, де він росте? Піду й принесу його; для вас і для себе.

Мати всміхнулася:

— Тепер тобі і без нього добре, а як виростеш і набереш сил, тоді... — й не докінчила.

— Ні, я не хочу тоді, хочу тепер. Скажіть, де він?

І »скажіть« і »скажіть«, не давав спокою хлопець.

Мати взяла його за руку й повела до вікна. (Хата стояла на горбку, а перед хатою, через дорогу був став).

— Ось, там, за ставом, бачиш?

— Бачу, бачу, мамо. Їх там так багато. А чи далеко туди?

— О, й дуже! Це аж за водою.

— Аж за водою... — зітхнув і вдивився туди, де виднокруг зливався з плесом ставу.

Був вечір. На овиді блиснула вузенька, ясна смужка, а за хвилину виринув звідти місяць, як

срібний, круглий човник. Звільна підпливав на небо і здавалося, що він сунеться не по вечірнім блакиті, а по дрімливій воді тихого подільського ставка.

— Мамо! — радісно скрикнув хлопець. — Знаєш що?

— Що дитино?

— Я вже знаю, але тобі не скажу.

— Та чому?

— Бо ти гнівалабся на мене.

— Ой ти, ти, дурнику маленький! А чи ти не знаєш, що мамі треба все сказати?

— Треба, але того не скажу. — І русяву голову притулив до мами.

— — — — — — — —

Незабаром лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, накрила його, перехрестила і сказала: »спи!« Він замкнув повіки і вдавав, що спить. Навіть хропів. Вдавав. Бо, як лиш мати вийшла й зачинила за собою двері, піднісся і сів.

В кімнаті було ясно. Місячне сяйво сріблило стіни, двері й образи. Під вікном співав соловій, а від ставу доходив хлюпіт филь. Вода била об греблю. Гребля відтручувала її від себе, вода втікала, а за хвилину кидалася знов. Хотіла розірвати греблю й поплисти на наш город.

Хлопець насторошив уха.

— Хлюпоче, кличе мене. Каже, що занесе на своїх филях аж там, де цвитуть цвіти щастя. Такі гарні! А люди їх не рвуть. Бо не знають, як туди дістатися. А я знаю. Знаю. І піду. Щоб тільки ранок скорше... Піду!

Місяць світив. Яснійше і яснійше. Соловій співав. Все краще й краще. Филя хлюпотіла все

голоснійше. Хлопець не спав. Думав про квітку щастя.

Північ минула. Кінчилася коротка, літна ніч. Ранок недалеко. На виднокрузі знов зарисувався смужок ясний, світлистий. Зорі линяли і линяло небо. Притихли птахи ,подуло поранним холодком.

Вода хлюпотіла невпинно і невтомно.

Хлопець не спав. Груди хвилювали, чи жевріли, губи горіли огнем.

Хата спала. Навіть стара, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі. І вона спала.

Хлопець тихенько зсунувся з ліжка й підійшов до вікна. Вікно відчинив легенько. Від вікна до землі не було далеко. Переліз і здрігнувся цілий. Зимна роса обмила його теплі ноги. Біг. Дріботів на греблю. Тут зупинився... Тепер вже цілком виразно чує, як вода його кличе: »ходи, ходи до мене. Не бійся! Я занесу тебе аж на другий беріг, де цвитуть цвіти щастя«.

І він ступає у воду.

На виднокрузі яснійшає смужка. На ній, мов огник блиснув, росте, горить. Вода займається, палає.

Филі багровіють, ставок стає подібний до велитенської риби-потвори з огнистою лускою.

Та хлопець її не боїться. Ще й краще, бо вода не така зимна, можна лекше йти.

Іде.

А на зустріч йому надпливає велика, біла птиця. Вигнута шия, крила, як вітрила, — лебідь. А за ним другий, ще білійший, ще кращий.

— Возьми мене, лебедю, й перевези за воду. Я тобі не завважу, глянь який я малий!

Так каже хлопець, але лебедь його не слухає.

Підпливає, стає, дивиться й киває головою. Ніби каже: »не хочу«. А тоді завертає і пливе собі геть.

— Зажди! — просить хлопець. — Чого ти втікаєш? Перевези мене!

Але лебідь все скорше й скорше лине по блискучих филях.

— Зажди! — ще раз кричить хлопець крізь сльози і кидається за ним у погоню.

Дрібонькі филі горять, легенький вітрець пробігає по них, від ліса несе пахощами живиці.

Тихо, хоч мак сій.

Лиш від берега чути хлюпіт филь.

Разураз відбиваються вони і все дальше й дальше заносять хлопця.

Вже він по груди пірнув у воду, вже лиш голову видно, лиш руки, лиш волосся сплило...

— — — — — — — —

Біля постелі недужого сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця вправним ухом ловить.

Мати дивиться на нього, як на образ.

Що буде?

Те, що Бог дасть. Як сильна природа, то при Божій помочі може й переможе. А як ні, га, то піде за квіткою щастя...

З тієї пори богато літ минуло. Богато!

Малого, русявого хлопця нема.

Замість нього ходить по світі мущина.

Завдяки старому вчителеві ботаніки пізнав усі цвіти на світі і знає, що там, далеко, за водою ніякої квітки щастя нема. І не може бути. Він це знає.

А всеж таки, всеж таки кидається у воду і йде за нею...

Як дивно!

2373/21

Biblioteka Narodowa
Warszawa
30001018183632

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA
600192